

Hazai keresztény válaszok az ökológiai válságra

Habár hazánkban a nem keresztény vallások képviselői létszámukban nem túl jelentős¹ hányadát teszik ki a vallásos lakosságnak, ám hatásuk - éppen témánk szempontjából – ennél jelentősebb; elég csak krisnások Somogyvámos melletti ökofalujára gondolni. Számolni kell tehát azzal, hogy a hazai keresztény válaszokat kisebb-nagyobb mértékben befolyásolhatják a hazai nem-keresztény válaszok.

A hazai keresztény válaszok vallási kontextusa

Hinduizmus és ökológia

A hinduizmus vallásai a többi ősi valláshoz hasonlóan magában foglalják a természeti rendre vonatkozó nézeteket, valamint alapos és mélyreható, minden más vallásénál kidolgozottabb és részletesebb doktrínával rendelkezik a kozmikus ciklusokról, amely a természet és szellemi ősképe közötti fokozatos elkülönülésről teljes körű magyarázattal szolgál (Nasr, 1996). A hinduizmusban nincs antropocentrikus vonás, ugyanúgy minden természeti létező isteni megnyilvánulás. Ebből fakad a hinduizmus egyik alapvető erkölcsi eleme, mely szerint tartózkodni kell az erőszaktól, nemcsak az emberi, hanem minden élőlényrel szemben. Innen ered a vegetarizmus széleskörű gyakorlata. Mivel hinduizmus több vallásában a lelkek nem csak emberi formában, hanem mindenféle élőlény formájában újjászülehetnek, ezért egy állat megölése hasonló egy ember megöléséhez. Ökológiai szempontból másik alapvető tana a hinduizmusnak, mely szerint minden élőlényt védeni kell, ugyanis ősi szent könyvük, a Rigvéda szerint minden fa és növény különleges isteni gyógyító erővel bír, ami a fák különös tiszteletéhez vezet, ezért egy hindunak vallási kötelességei közé számít a faültetés.

A hinduizmus vallásai a földi javakról való lemondást tanítják, ezért a materializmus és a fogyasztói társadalom ellen emelik fel szavukat. Ezek a tanítások nagy erőt adhatnak a hindu közösségeknek abban a harcban, amit a fenntartható fejlődésért vívnak. Megfontolásra ajánlják Mahatma Gandhi szavait: „A természetnek elég kincse van ahhoz, hogy mindenki szükségleteit kielégítse, de ahhoz nem, hogy mindenki kapzsiságát kielégítse.” Felmerülhet a kérdés: ha ez a vallási ennyire fontosnak tartja a környezet megővését, hogyan jöhetett létre környezeti krízis Indiában? Kétségtávolú ezért részben az idegen kultúra betörése a felelős, amely megrázta a tradicionális hitet, másrészt a közelmúlt és a jelen súlyos gazdasági helyzetében az emberek és a közösségek a pillanatnyi túlélést tartják fontosabbnak a távlati céloknál. Az indiai emberek lelkében mégis munkálnak a hindu vallás tanításai: vallási indíttatású civil mozgalmak szerveződtek a környezet megővására, a hatalom túlkapásai ellen. Indiában erre a történelem során többször is volt példa: egy-egy falu lakói életük feláldozása árán is megvédték a környékük fáit olyan

esetekben, amikor a hatalmon lévők terjeszkedésük biztosítása érdekében ki akarták irtani azokat.² A hinduizmus ökológiáját érzékletesen jeleníti meg hazánkban a somogyvámosi Krisna-völgy, melyet turisták ezrei látogatnak meg évente.

Buddhizmus és ökológia

A hinduizmushoz hasonlóan a buddhizmus szerint az ember nem a természet felett áll, hanem annak szerves része. Míg a hinduizmus panteisztikus felfogásában az etika alapot a természeti világ kíméletére az istenség jelenléte jelenti, addig a buddhizmus visszautasítja ezt a világgépet. Az egyén szempontjából viszont felértékelődik az erőszakmentesség elve, mely a legfőbb buddhista parancsban, a „Ne ölj!” normájában testesül meg. A buddhista hite szerint akkor szabadulhat meg a lét körforgásából, ha a szenvedés alól kivonja magát, ez pedig az összes élőlény érdeknélküli szeretetén keresztül valósulhat meg. Zsolnai László (2010) felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy „a buddhista országok ökológiai lábnyoma jóval kisebb a fejlett országokénál, mivel nagy részük nem használja ki a rendelkezésére álló ökológiai kapacitásokat”.

Az ökospiritualitás különböző irányzatai rendre ráatalálnak a buddhizmusra. A buddhista tanok transzcendencia-nélkülisége következtében a „felébredés”, a megvilágosodás nem külső kegyelem, hanem belső munka eredménye, így a buddhizmus racionálisabbnak tűnik a nyugati vallásoknál, ökológiai tanítása is könnyen befogadhatónak a modern ember számára (Nacsinák, 2003). A buddhista közgazdaságtan alapelveit Zsolnai így foglalja össze: (a) az összes érző lény szenvedésének csökkentése, (b) a vágyak leegyszerűsítése, (c) erőszakmentesség, (d) másokkal való őszinte törődés, (e) nagylelkűség. Mivel a tucatnyi hazai buddhista vallási szervezet europaizált változatai tagságának jelentős része vállalkozó, rajtuk keresztül a buddhista ökonómia és ökológia hatása jóval nagyobb, mint a buddhista hívek számaránya.

Judaizmus és ökológia

A judaizmusban különösen érvényesül a környezeti világgal való gondoskodás feladata az ember számára. A Genézisben megfogalmazott parancs szerint: „És megáldá Isten őket, és monda nékik Isten: Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet és hajtsátok birodalmatok alá; és uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon.”⁸ Míg a kereszténység hasonló szövegében egyértelműen az uralkodás despotikus vonása jutott kifejeződésre, addig a héber nyelv sajátosságait figyelembe véve kimutatható, hogy itt egy speciális ígéről, a ’gondoskodva uralkodni’ jelentésű ’rode’ ígéről van szó. A fellelhető antropocentrikusság ellenére a zsidó tanítás, főként az étkezéssel kapcsolatos tilalmak miatt, sokkal érzékenyebb környezeti szempontok figyelembevételére. Az állatokon kívül a növényeket is védi a judaizmus egy sor szabálya, mely szerint tilos a jó gyümölcsöket termő fákat és a madarak fészket rejtő növények kivágása. A Talmud értelmezése külön jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy az Isten a teremtés során előbb alkotta meg az állatokat és csak utána az embert.³ Eszerint az ember inkább gondnoka a természetnek, mint uralkodója (Bíró, 2010). Marjovszky (2000) egy, a Midrásban olvasható kijelentésre hívja föl a figyelmet: „Mindent neked teremtettem! Ügyelj rá, ne hogy megrontsd, mert amit szétrombolsz, azt már nem lehet helyreállítani.”⁴

Az elmúlt évtizedekben egyre több rabbi vette fel a „zöld szemüvegét”, hogy azon keresztül újraolvasva a (megfelelően kiválogatott) bibliai és talmudi szövegeket, a zsidó vallást a posztmodern kor zöld elvárásainak megfelelő színben mutassa fel. A bibliai

zoltáros a Teremtőt dicsérte a teremtményeiért, nem a teremtményeket. Nem kizárólag a föld hetedik (‘smita’) évben való parlagon hagyását előíró bibliai törvénykezésben találjuk nyomát a fenntartható fejlődés gondolatának. A kenyeret, a föld és a fa gyümölcsét az isten(ek) adományának tekintette az ókori ember, kevésbé egy Lovelock-féle Gaiának, így a zsidó áldásszövegek is annak hálásak, „akinek a szavára lesz minden”, és „aki élte a világokat”. Alátámasztja-e tehát a zsidó hagyomány a mai „zöld ideológiák” néhány alapvetését, túl azokon a természetes gondolatokon, amelyek univerzálisak, minden kultúrában felfedezhetőek? A „bibliai természetvédelem” legismertebb példája Mózes ötödik könyve előírása (Deut. 20, 19): „Ha ostrom alá veszel egy várost, számos napig hadakozva ellene, hogy elfoglald azt, ne pusztítsd el a fáját fejszével kivágva azt, mert arról fogsz enni”. Ibn-Ezra rámutat, a kivágás tilalma kizárólag a gyümölcsfákra vonatkozik, vagyis az előírás nem a növények életét, hanem azt a „potenciális emberi életet” védi, amelyet a gyümölcsök tápértéke jelent⁵. A zöldek állításával ellentétben, sem a Tóra, sem a mérvadó középkori rabbik szerint a természet nem rendelkezik önértékkel. Ésszerű, felelős emberi viselkedésről van tehát szó, nem pedig a környezet szempontjainak figyelembevételéről. Vagyis a rombolás a morális rossz szinonimája. A gyümölcsfák (tágabb értelemben bárminek) elpusztítása nem a természet értékei miatt tilos, hanem azért, mert az emberi erkölcs értékeibe ütközik. A jámbor viselkedés a legfőbb cél, nem pedig a természet (Bíró, 2010).

A hagyományos zsidó felfogás szerint nem a széndioxid-kibocsátás, hanem a bálványimádás vagy a szombat megszegése vezet éghajlatváltozáshoz. Nem felelős vízgazdálkodással, hanem a smita törvényeinek betartásával biztosítható hosszú távon a jó termés; például azzal, hogy minden hetedik évben parlagon hagyjuk a földet. Látható, hogy a leggyakrabban idézett zsidó természetvédő forrás – a gyümölcsfák kivágásának törái tilalma és a pocskékolás ebből levezetett rabbinikus tilalma – mögött nincs egy olyan zsidó ökológia, amely kompatibilis lenne a mai zöld gondolkodásmód példaként hozott három állításával. Akkor hogyan értékeljük azokat, ortodoxokat, neológokat, liberálisokat, akik a zsidó hagyományt zöld árnyalatban mutatják be? Vajon félreértik a zsidó hagyományt, amikor modern fogalmakat olvasnak bele premodern forrásokba? Nem, éppen ellenkezőleg: újraértelmezik a hagyományt, a forrásokat. A céljuk nem eszmetörténeti kutatás, a premodern gondolkodás megértése, hanem a zsidó hagyomány aktualizálása, modern fogalmakkal, a posztmodern kor számára. Csupán azt teszik, amit két évezred óta tesz a rabbinikus zsidóság – valamint a világ számos más kultúrája –, és amit a posztmodern ismét legitimé tett: a tegnapi szövegeinek tendenciózus olvasása ürügy vagy segédeszköz a ma és a holnap kérdéseinek megvitatásához (Bíró, 2010).

Az új problémák mindig új fogalmak megjelenését is maguk után vonják; ilyen az „öko-kóser” fogalom is. Eszerint nem lehet „öko-kóser” az a paradicsom, amelyet növényvédő szerekkel átitatott talajban termesztettek, vagy az az újság, amelyet olyan papírra nyomtattak, amelyet ősi, pótolhatatlan erdő kiirtása árán állítottak elő, vagy az az ajtó és ablak, amelyet olyan gondatlanul készítettek el, hogy a meleg kiáramlik rajta a szabadba, vagy az a bankügylet, amelynél az ügyfelek pénzét a környezetet károsító ipari tevékenységbe fektetik. Eszerint arra kell törekedni, hogy a cselekedeteink „öko-kóser”-ek legyenek (Gottlieb, 1996).

Mindebből már akad olyan, ami megjelenik a mai hazai zsidóság élet- és vallásgyakorlatában is. A zsidó vallás Föld Napját 2004-ben rendezték meg először a Zöld Fiatalok és olyan zsidó ifjúsági szervezetek, mint a Marom, vagy a Stetl. A fák újévének ünnepén (Tu Bshvat) a következő években ökológiai témájú kerekasztal-beszélgetéseket rendeztek.

Islám és ökológia

Az iszlám a környezettel való bánásmód tekintetében nagyon hasonló elveket vall, mint a zsidó vallás. Az ember, habár a teremtés középpontjában van, az iszlám szerint is környezetének felelős kormányzója. A *Korán* és Mohamed életének leírásaiból⁶ a muszlim ökológiai felfogás három fontos eleme azonosítható: a mértékletesség⁷, a növények gyarapításának parancsa magától Mohamedtől⁸ és a környékletesség⁹.

Ökospiritualitás

A hatvanas évek végén kirobbanó kultikus szinkretikus vallási és kvázi vallásos New Age mozgalmakban egyaránt megjelenik az ökospiritualitás. A különböző szervezetek, egyházak, kisebb közösségek és egyének lazán strukturált metahálózatát képező New Age mozgalom alapvető hitelti között szerepel a „mindegy egy” és a „minden isten” gondolatok, valamint az evolúció spiritualizált változatra. Eszmevilágát áthatja az élet- és világigenlés, a transzmaterialista világnézet¹⁰, erőteljesen egészség- és fejlődés-orientált. Legfontosabb gondolatai egyike a Földért való felelősség. A Föld gyakran jelenik meg mind Föld-anya-istenség, mint egyszerre élő és szellemi jelenség. A New Age jelenségeiben keveredik a vallás és a tudomány, a rendszerelmélet és a misztika, a kvantumelmélet és a metafizika. A nagy elődök között tartja számon a New Age László Ervint és Teilhard de Chardint.

A szinkretikus vallások szinte mindegyikében fontos összetevő a hinduizmus és/vagy a buddhizmus, és ezek kozmikus természeteszemlélete.

Az újpogányság (újsámánizmus) különböző irányzatai a pogányság modern formái: olyan politeista, természetközpontú hitrendszerek, amelyek visszanyúlnak az elmúlt évezredek tradícióihoz, újjáélesztve számos rég kihalt kultuszt, és vallási gyakorlatot. A közvéleményben ilyen újpogány irányzatokként élnek a Wicca követői, az ősi kelta tradíciókhoz visszanyúló modern druidizmus, az Ásatrú, ami a germánok régi vallásának rekonstrukciója, az „Istennő” számtalan megjelenési formáit tisztelő csoportok, és a mágikus praxist folytató társaságok egyaránt. A legtöbb újpogány irányzat elfogad olyan etikai alapelveket, mint például a „tégy, amit akarsz, csak másnak ne árts”. Hasonló elvek a Földanya nagyfokú tisztelete és a természeti környezet megóvásának fontossága. Sok csoport vallási gyakorlatából fakad a természetközelség, de magyarázható azzal is, hogy az újpogány csoportok jelentős részének hitrendszere alapvetően valamilyen természetvallásra vezethető vissza. A legnagyobb pogány ünnepek is jellemzően az évszakoknak, a természeti ciklusoknak megfelelően alakultak. Az új vallási jelenségekkel foglalkozó kutatók jelentős része a New Age-jelenségek közé sorolja az újpogányságot, Szilágyi Tamás és Szilárdi Réka (2009) meggyőzően érvel ezzel szemben. Míg a New Age-ben isten személytelen, mindent átható erőként, kozmikus energiaként jelenik meg, az újpogányságban konkrét istenségeket találunk, legtöbbször férfi-női istenpárokat. A New Age-ben nincs meg a hagyományos túlvilágképzet, az újpogányság fejlett túlvilágképpel rendelkezik: egy másik valóságként fogják fel, ami a mi világunkkal párhuzamosan létezik. Szemben a New Age-beli kinyilatkoztatásokkal az újpogányságban a misztikus tudást, az ősök tanításaiból, és a rituálék során szerzett személyes tapasztalataikból nyerik. Míg a New Age magát az öntökéletesítés vallásaként hirdeti, az újpogányságra az „itt és most” szemlélet jellemző, valamint az élet örömteli voltának megtapasztalása. A New Age nem rendelkezik saját ünnepkörrel, az újpogányság viszont a természet ciklusaihoz kapcsolódó nyolc nagy, hagyományos ünnepség megtartása jellemző, és a papság (a pap és papnő párok) fontos szerepet tölt be a szertartások elvégzésében, és az áldozatok bemutatásában.

Napjainkban a környezetvédelem harcos szószólói kerülnek ki mindhárom vallási jelenség, de leginkább a New Age és a neopogányok hívei közül, akik jelen vannak a zöld mozgalom ismert nemzetközi szervezeteiben (például a Greenpeace-ben) is, hazánkban elsősorban az ezoterikus és az újpogány szerveződések és mozgalmak tagjai révén.

A keresztény természet-felfogás elleni vádak

L. White híres 1967-es *Science*-beli cikke óta az ökológiai gondolkodásban jelen van az a felfogás, hogy a természethez fűződő viszonyunk kialakításában, és így az ökológiai válságban is alapvető szerepet játszottak a vallások; mindenekelőtt a kereszténység.¹¹ M. O. Hallmann (1992) White kritikáját és Nietzsche nézeteit rokonítja, ugyanis szerinte Nietzsche a kereszténység csak az ember lelkét helyezi az etikai univerzum részévé, és minden mást kizár onnan. Így morális válsága abban gyökerezik, hogy az erkölcsöket a túlvilág szempontjából méri. Nietzsche azonban nem elsősorban ökológiai megfontolásokból kritizálja a kereszténységet, hanem annak a nyugati világban fennálló gondolkodásnak a kialakulásáért, mely a Földet instrumentumként fogja fel (Hallmann, 1992). White és az ökológusok által a kereszténység ellen felhozott vádak legfontosabb eleme az, hogy a bibliai hagyomány az embert élesen elválasztotta a természettől, és annak uraként és parancsolójaként kezelte, ezáltal Európában egy mérhetetlenül antropocentrikus és a természettel szemben agresszív világkép vált uralkodóvá, amelynek szerepe volt az ökológiai krízis kibontakozásában. Ez a gondolkodásmód tette volna lehetővé a természetnek a természeti dolgok iránt tökéletesen közönyös és haszonelvű kiaknázását (Jávor, 2006/b). Hasonlóképpen érvel C. Carmody (1983), amikor azt állítja, hogy a keresztény hit demitologizálta a természetet, és kizárólagosan csak Istent tekintete szentnek. Rokon nézeteket vall C. Amery, aki szerint azért, mert a keresztények igazi lakóhelye a menny, a keresztény gondolkodás nincs átítatva a Föld szeretetével. Úgy látja, hogy a nyugati szerzetesség aszkézisét a külvilággal szembeni közömbösség jellemzi (Béres, 2004). Az ausztrál J. A. Passmore (1974) némileg módosította ezt az álláspontot, de a bajok okát ő a görög kultúra és a kereszténység találkozásának számlájára írta. A kereszténység egy lehetséges környezetelvű megközelítése mellett érvel, aki a Földet az ember gondjaira bízta, hogy az ember igazgassa azt. Eszerint a környezetéért felelős ember áll a teremtés középpontjában. Így a keresztény gondolkodás alapvetően összeegyeztethető a környezet védelmével, hiszen etikai alapja a jó pásztor eszméje. Együtt-munkálkodásunk során egy alkalommal Zsolnai László megjegyezte, hogy Assisi Szent Ferencsel szemben „Jézusnak nem volt ökológiai programja”.

Az egyházak az ilyen megnyilatkozások kapcsán kezdtek felfigyelni arra, hogy nekik valami közük lehet az ökológiai válsághoz (Jávor és Szigeti, 2005). Jávor Benedek tanulmányok sorával bizonyítja, hogy a természeti környezet radikális átalakítása, pusztítása nem a keresztény Európa privilégiuma, a világ más tájain¹² a nyugati kultúrától és a kereszténységtől teljesen függetlenül hasonlóan látványos eredményeket ért el környezetének tönkretételében. Jávor (2006a) szerint az sem teljesen igaz, hogy Európa radikálisan eltávolodott az embernek a teremtésben játszott szerepének eredeti, bibliai felfogásától, ugyanis, a keresztény Európa kulturális gyökerei sokkal szerteágazóbbak annál, semmint hogy az európai civilizáció vadhajtásait egyszerűen a kereszténység nyakába lehessen varni. Ezért inkább az a kérdés, hogy valóban az foglaltatik a Bibliában a természetet illetően, amit a keresztény világ évszázadokon át kiolvasott belőle. A keresztény teológia a hetvenes évek második felétől keresi a választ arra, hogy mi a Teremtő szándéka a teremtéssel, és benne az emberrel (Jávor, 2006b).

Nemeshegyi Péter (2001) úgy gondolja, hogy valószínűleg azért nem kapott megfelelő hangsúlyt az ökológiai gondolkodás a kereszténységben, mert az izraeli próféták

életaláharcolt vívtak a természeti vallásokkal az egyetlen Isten személyes, transzcendens mívoltának megvédéséért. Ugyanakkor a keresztény gondolkodás másik gyökere, a görög gondolkodás pedig szembe állította egymással a szellemet és az anyagot, testet és lelket, lenézve a materiális létezőket, és csak a szellemet felmagasztalva. Mindez sokáig a keresztény gondolkodásra is rányomta a bélyegét. A jezsuita teológus arra is rámutat, hogy e kettős (zsidó és görög) gyökérből táplálkozó nyugati keresztény hagyomány gondolkodásmódjának egyoldalúságát még inkább kiélezték az újkori gondolkodók.¹³ Ez a gondolkodásmód oda vezetett, hogy az embert tekintették a világ korlátlan urának és birtokosának, és ennek alátámasztására idézték (vagyis értelmezték) a Teremtés könyvében olvasható isteni parancsot.

Keresztény egyházi állásfoglalások

Katolikus egyház

Többekkel szemben Gánóczy Sándor (1991) szerint nem könnyű a II. Vatikáni Zsinat teremtésteológiájában ökológiai kezdeményezéseket felfedezni. A katolikus teológus számára mindenekelőtt a pasztorális konstitúció - amelytől, a dolog természeténél fogva, illet várhatnánk - okoz messzemenően csalódást. Nem említi a környezeti rombolás, az egész állatfajok kiirtásának, az egyre inkább lakhatatlanná váló Föld problematikáját. Szerinte a Konstitúció füleinknek olykor már naivul csengő antropocentrizmusát jegyében szól. A II. Vatikáni Zsinat nem hozza kellőképpen játékba a keresztény hithagyomány összes ökológiai következményét.

Jávor Benedek (2006b) rámutat, hogy már az 1964-es *Lumen gentium*ban megjelenik a teremtett világ sajátos, belső természete és értéke, valamint saját belső rendje, melyet az embernek is tiszteletben kell tartania. Ugyanakkor a Püspöki Szinódus *De iustitia in mundo* kezdetű záródokumentumában hivatalos formában is megfogalmazásra kerül a környezeti erőforrások súlyos veszélyeztetettsége, a globális rendszerek sérülékenysége és túlzott igénybevétele, valamint az emberiség létfeltételeinek mindebből következő fenyegetettsége. Ezek következménye az, hogy a földi élet elemi feltételei, a levegő és a víz visszafordíthatatlan mértékű pusztulást szenvednek. Ezek a gondolatok az *Octogesima adveniens* enciklikában is megjelennek, kiemelve a hívő keresztények különös felelősségét ezen problémák kezelésében.

A katolikus egyház ökológiai problémák felé fordulásának a hatvanas években megkezdődött folyamata az ENSZ 1972-es stockholmi konferenciájára VI. Pál által küldött pápai üzenetben teljesebben ki, amely határozottan állást foglal a teremtés egészének jósága, természeti környezetünkkel és a jövő generációkkal szembeni felelősségünk, valamint a szolidaritás eszméje mellett. A szegény és hátrányos helyzetű régiók és csoportok érdekeinek szem előtt tartása miatt ugyanakkor a gazdasági fejlődés és növekedés fenntartása mellett érvel, de oly módon, hogy szorgalmazza az ebből fakadó szennyezések lehetőség szerinti csökkentését. Magának a fejlődés modern fogalmának a megkérdőjelezésére már csak II. János Pál pápa *Redemptor hominis* enciklikájában kerül sor. A fejlődés kérdésével, ennek a természeti környezetre gyakorolt hatásával és a keresztény emberi élet céljaival való összeegyeztethetőségével foglalkozik a *Laborem exercens*, valamint a *Sollicitudo rei socialis* enciklika is (Jávor, 2006b).

Ennek a folyamatnak az első jelentősebb megnyilvánulása az 1979-es *Inter Sanctos* apostoli körlevél volt, melyben az egyház Szent Ferencet az ökológiával foglalkozók védőszentjévé avatta. Az 1982-es gubbiói Terra Mater nemzetközi konferencián elhangzott, hogy újra kell értelmeznünk a fejlődésről alkotott fogalmainkat, oly módon, hogy az elsősorban az élet minőségének javítását jelentse. Ez egyrészt feltételezi a természet

tiszteletét és az egyének, kultúrák valamint közösségek megbecsülését, másfelől a társadalmi feszültségek enyhítését, az éhezés felszámolását, a javak egyenlőtlen területi eloszlásának csökkentését, és a túlnépesedés megállítását, azaz megoldást kell találnunk mindazokra a problémákra, amelyek a gazdag Észak és a szegény Dél közti különbségből fakadnak. A konferencia emellett elutasította a természettel és az emberrel szemben erőszak valamennyi formáját. A konkrét tennivalók tekintetében a zárónyilatkozat hat területet tartott kiemelkedően fontosnak: (1) olyan döntéshozatali mechanizmusok, melyekben az anticipáció (a jövőre orientáltság) és a participáció, a részvétel kell legyen a két alapelv, (2) a kultúra és a média, (3) az oktatást, melynek fontos feladata a környezettudatosság elmélyítése, (4) az egyházak rendkívüli szerepe híveik és az egyházi szereplők gondolkodásának átformálásában, (5) a kormányok és parlamentek, (6) a civil szervezetek felelőssége (Jávor, 2006a).

II. János Pál pápa 1990. január 1-én közzétett üzenete¹⁴ a Béke Világnapja alkalmából egyértelmű állásfoglalás az ökológiai értékek mellett, mely alapvető dokumentumává és kiindulási pontjává lett az egyház ökológiai küldetéséről szóló valamennyi vitának. Ebben a kollektív önzés és a biztonság kérdése kapcsolódik össze oly módon, hogy a lelkiismeretnek erkölcsi értéként kell felismernie a teremtett világ értékeit, amely az egész emberiség egyetemes java (Jávor, 2006a).

Az 1991-es *Centesimus annus* kezdetű enciklika egy sajátos antropológiai hibára vezeti vissza az ökológiai problémákat, amennyiben az ember nem veszi figyelembe azt, hogy a teremtett környezet isteni adomány, és magára a Teremtőre utal. Mindennek erkölcsi következményei is vannak. A természetes környezet esztelen rombolása mögött egy antropológiai tévedés húzódik, amely – sajnos – nagyon elterjedt korunkban. Az ember, amikor felismeri, hogy munkája által képes átalakítani és bizonyos értelemben „megteremteni” a világot, elfelejti, hogy ezt a munkát mindig a teremtett dolgok eredeti isteni adományozása alapján végzi (*Felelősségünk...*, 2008). Az 1995-ös *Evangelium vitae* enciklika, amellett, hogy nagyon határozottan leszögezi az emberiségnek a „világ kertjének”, művelésére és őrzésére való Úr általi megbízatását, az ökológiai problémákkal kapcsolatos dialógus és cselekvés horizontját kiterjeszti a más vallású és nem hívő embertársainkkal való együttműködésre is az életminőség javítása és az etika (különösen a bioetika) reflexió ébredése tekintetében (Jávor, 2006b).

XVI. Benedek pápa tevékenységében talán még hangsúlyosabban jelenik meg a természetvédelem kérdése, olyannyira, hogy már „zöld pápa”-ként is emlegették. A *Caritas in veritate* enciklikában az ember és környezetének viszonyában az egyensúlyban tartásához a szolidaritás elvének érvényesítését szorgalmazza, hangsúlyozva hogy a természet védelme közben az embert kell védelmeznie mindenekelőtt, saját önpusztítása ellenében. E szemlélet- és életmódváltás szükségességét hangsúlyozza XVI. Benedek a 2010-es békeüzenetében is, amikor megállapítja, hogy a környezet pusztulásának problémája arra hív minket, hogy felülvizsgáljuk életstílusunkat, valamint a fogyasztás és a termelés elterjedt modelljeit, amelyek gyakran társadalmi, környezeti, sőt gazdasági szempontból is tarthatatlanok (Orbán, 2012).

D. Ansorge¹⁵ szerint XVI. Benedek a berlini parlamentben - miután a zöldek a pápa beszéde előtt kivonultak a teremből - általános meglepetésre „zöld” beszédet mondott, és arra szólította fel a politikusokat, hogy a Föld megőrzésére való törekvést tegyék meg cselekvésük alapjául. Amikor a frankfurti dogmatikaprofesszor rokonszenvvel szól az ökofeminista irányzatról (amely Gaiaként tekint a Földre, és elveti az antropocentrikus gondolkodást) már egy olyan ökoteológiai gondolkodást képvisel, mely már nem csupán az ember istenképiségre helyezi a hangsúlyt, hanem - figyelembe véve a „planetáris történelmet” - biogeneziszről és kozmogeneziszről beszél. Szerinte a világ nem csak az ember számára készült, a kinyilatkoztatás nem csak az embernek szól, a halál nem csak büntetés, hanem evolúciós szükségszerűség. Krisztus a teremtést is megváltotta meg, nem csak

az embert. Ennek az ökoteológiai gondolkodásnak viszonylag hamar olyan gyakorlati alkalmazásai is születtek, mint például a trieri egyházmegye „autóböjt” kezdeményezése, melyet 1999-től minden évben meghirdetnek.

Ortodox egyház

1995-ben I. Bartolomeiosz konstantinápolyi pátriárka hívta össze *A kinyilatkoztatás és a környezet* című szimpóziumot, melyen számos vallás vezetői, tudósok és környezeti szakemberek vettek részt több mint harminc országból. A tanácskozás végén a résztvevők elfogadtak egy hét lépésből álló akcióttervet, mely a *Patmoszi javaslatok – A tettek hét lépcsőfoka* címet viselte. Ez a dokumentum, amely vázként szolgál az ortodox egyház ökológiai programjainak kidolgozásához, igen radikálisan gondolja újra az egyházak és a környezet, a hívek és a teremtett világ kapcsolatát: (1) A természet megőrzése a világ teremtettségéből fakadó kötelességünk, s ezért minden olyan tevékenységet, amely környezetünket pusztítja, bűnnek kell tekinteni. (2) A tradicionális közösségek jogainak elismerése és támogatása. (3) Az oktatási programok fontossága az egyházi képzéstől a felnőttoktatáson át egészen a vallások és az ökológia kapcsolatát bemutató művek publikálásának támogatásáig. (4) Az egyházak, a civil szervezetek és a kormányok közti együttműködés fontossága konkrét környezetvédelmi programok megvalósításában. (5) A környezeti elv következetes érvényesítése az egyházi intézmények működtetése, a beruházások és építkezések során, valamint az egyházi földek művelésében, valamint az egyházi beruházások esetében. (6) A média és ezen belül is az egyházi média megkülönböztetett szerepe.

Az ökológiai kérdések globális voltának felismerése vezetett oda, hogy 2002 júniusában II. János Pál pápa közös nyilatkozatot tegyen közzé I. Bartholomeosz konstantinápolyi pátriárkával a környezeti etikáról. Ez a *Velencei nyilatkozat* minden jóakarátú hívő és nem hívő embert felhív a környezeti problémákkal való felelős szembenézésre és cselekvésre. A talán túlságosan is optimista nyilatkozat szerint Földünk problémái egyetlen emberöltőnyi idő alatt orvosolhatók. Az új környezeti etika magába kell, hogy foglalja a következő célokat és értékeket: (1) Gyermekeink és utódaink, a jövő nemzedékek joga a túlélésre és egy jobb világra. (2) A valamennyi emberi kultúrában közös, természetes törvényeken alapuló értékek elismerése. (3) A tudomány és technika eredményeit mindig az emberi társadalom érdekében kell használnunk, valamint a közjó és a teremtés belső céljának fényében kell értékelnünk. (4) Gondoljuk újra a tulajdonról alkotott fogalmainkat, figyelembe véve a szolidaritás szükségességét, és azt, hogy nem urai vagy tulajdonosai, pusztán sáfárai vagyunk a teremtésnek. (5) Figyelembe kell vennünk a helyzetünkben és felelősségünkben mutatkozó sokféleséget. Feladataink különbözőek, és a gazdagabb nemzeteknek nagyobb felelősséget kell vállalniuk, és tőlük több áldozatot követelhetünk, mint amit a szegény nemzetektől elvárunk. (6) Végezetül pedig alapvető a konfliktusok és nézeteltérések békés megközelítése, a környezet védelméről folyó viták esetében is (*Jávor, 2002*).

Noha a természet nem maga Isten, de titokzatos és töredékes módon mégis képes kinyilvánítani az ő teremtő erejét és működését. A megváltáshoz kell segíteni az anyagi világot, mely az Ige testét öltése által megszentelődött. Az ortodoxia a természetszemlélet eszkatologikus távlatba helyezi, s a világot átistenítésre váró valóságként fogja föl (*Nacsinák, 2003*). Az ortodox egyház hívei számára életszerű és lényegi kapcsolat van az egyház szakralitása és a hétköznapi feladatok elvégzése között.

Protestáns egyházak

Míg a katolikus nyilatkozatok viszonylag óvatosak, a protestánsok azzal küszködnek, hogyan maradhatnak hűek egyszerre a társadalomhoz és a természethez is (*Nacsinák*, 2003). A protestáns állásfoglalások konkrétsága és adekvát volta olykor a polémia hangvételén is túlmegy. Az evangélikusok 2003-as kanadai nagygyűlése szorgalmazza a kultúrák közötti etikai természetű párbeszédet (*Béres*, 2004). A Református Egyházak Világszövetsége által megfogalmazott 2004-es *Accra-i Hitvallás*, mely társadalmi kérdéseket emel a hitvallás szintjére. A protestáns Egyházak Világtanácsa 2005-ös *Agape* dokumentuma a szegénység, jólét és ökológia kérdéskörében indít vitát (*Béres*, 2010a).

A kétségek és kérdések ellenére a különböző keresztény felekezetek a lelkiségüknek és a lehetőségeiknek megfelelő cselekvési tervekkel álltak elő. Afrikában az egyházak holisztikus szemlélettel közelítenek az ökológiai problémákhoz. Peter Cunningham ausztrál mezőgazdasági misszionárius a *Változás vetése Szahelben* elnevezésű programot indította be. Az elképzelés lényege, hogy a szavannai ökoszisztémának megfelelő fákat, közülük pedig egynyári növényeket ültetnek. A siker nem váratott magára: két-háromszoros termésátlagot eredményezett. Az ECHO8 olyan, felekezethez nem köthető keresztény szervezet, amelyik összegyűjti a legjobb gyakorlatokat, és a módszerek átadásával próbál segíteni. A floridai Fort Myersben hatféle ökológiai mintagazdaságot mutatnak be a trópusi monszunvidéktől a városi tetőkertig. Az Skót Egyházban klíma-koordinátor tisztséget is alapítottak, akinek főbb feladatai az állam és a különböző felekezetek közötti párbeszéd elősegítése, valamint az ökögyülekezeti mozgalom koordinálása. A parlamentben a legeredményesebb lobbicsoportként tartják számon őket. Globálisan szemlélik a problémákat ezért Nepálban, Bangladesben, Ghánában és Malawiban is, tevékenyen részt vállalnak a „klímaharcban” (*Szalai*, 2012c).

Vallásközi kezdeményezések

A „fenntarthatóság” fogalmát 1974-ben az Egyházak Világtanácsa indította útjára. Az egyházak tennivalóit háromféle területen jelölték meg: (a) javítani a technikai eszközöket, (b) ökológiai célokat segítő politika, (c) a fenntartásra képes szerényebb életstílus kialakítása: kevesebbrel kijönni (*Vischer*, 2001). 1986-ban Assisiben döntő változás következett be, amikor az öt világvallás képviselői kinyilvánították, hogy a hívő élet szerves részét képezi a természet védelme.

1997-ben Grazban az európai egyházak nagy ökumenikus találkozót tartottak. Itt napirendre tűzték az ökológiai és globális problémákat, és a tanácskozáson megfogalmazottak alapján jött létre protestáns kezdeményezésre 1998-ban az Európai Keresztény Környezetvédelmi Hálózat (ECEN)¹⁶, amely egyházi indíttatású szervezet, de kifejezetten az ökológiai, környezeti problémákra való megfelelő reagálás jegyében jött létre. Kézelfogható, ökológiai értelemben olyan aktuális témákkal foglalkoznak, mint például a genetikailag módosított élelmiszernövények elterjedése, a mezőgazdaság „zöldítése”; a nemzetközi adósságelengedés, a klímaváltozás, a globális szegénység, a globalizáció kritikája, a nemzetközi spekulatív befektetések kérdése, szállítás és közlekedés, éghajlatváltozás, környezettudatos egyházi vezetés, víz, fenntarthat fejlődés, turizmus és környezet, termőtalaj, biodiverzitás (*Béres*, 2004; *Jávor és Szigeti*, 2005). Az ECEN Öko-Menedzsment munkacsoportján belül kétoldalú partnerkapcsolatok jöttek és jönnek létre, amelynek a célja az, hogy egy erősebb, fejlettebb környezettudatos programmal rendelkező egyházi szervezet segít egy másik egyházi szervezet öko-programjának kialakításában (*Szalai*, 2012c).

A kilencvenes években – elsősorban Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban – helyi közösségeken és kezdeményezéseken keresztül robbanásszerű fejlődésen ment keresztül a keresztény ökológiai mozgalom. Az Egyesült Államokban évekkel ezelőtt kezdtek elterjedni a városi hobbiterepjárók, amelyek a normál személyautóknál két-háromszor többet fogyasztanak, s ennek megfelelően ennyivel több szén-dioxidot is bocsátanak a légkörbe, tehát ennyivel többel járulnak hozzá a globális felmelegedéshez. Ezek elterjedése váltotta ki a *Jézus milyen autót vezetne?* mozgalom létrejöttét (Jávor és Szigeti, 2005). Az angol egyházak a brazil egyházakkal egy ideje összefogtak annak érdekében, hogy kampányoljanak Brazília-szerte a Környezetbarát Polgárok Egyházáért. Skóciából indult el az ökögyülekezeti mozgalom. Skóciában eddig 280 gyülekezet kapta meg a környezettudatos közösség címet. Ennek a mozgalomnak az a célja, hogy az egyházak ne hárítsák el saját felelősségüket a teremtett világ megóvása területén. Ez a program olyan modulrendszerre épül, ahol fokozatosan tudnak a gyülekezetek lelkileg és praktikus szempontból a környezethez való viszonyukon változtatni. Egyrészt beépül a liturgiába és tudatossá válik a hálaadás a világ sokféleségeért, másrészt pedig a gyülekezet csökkenti a környezeti terhelést.

Hazai ökoteológiai válaszok

Ökoetika és ökoteológia

Az ökofilozófia és benne az ökoetika, és különösképpen ezek keresztény irányzatai kétségkívül inspirálólag hatottak a hetvenes évektől kibontakozó ökoteológiára. Az ökológia etikai vonatkozásaival foglalkozó első munkák közé tartozik Bernhard Häring híres morálteológiai kézikönyvének *Ökológia és etika* című fejezete, valamint Alfons Auer *Környezetetika* című könyve. Ezek a morálteológiához tartozó bioetikának egy új területét, a környezetetikát jelölték ki. Ezeknek a műveknek választ kellett adniuk H. Jonas vádjára, aki „kíméletlen antropocentrizmus”-sal vádolja a görög-zsidó-keresztény etikát (Kroh, 1991). R. Guardini annyit elismer, hogy a történeti kereszténység nem viseltetett különös érzékenységgel a körüllevő természet iránt, nem beszél megfelelőképpen az emberről, aki hatalmat kapott a dolgok fölött, de nem jutott uralomhoz maga fölött (Nacsinák, 2003). Gánóczy (1991) úgy gondolja, hogy egyetlen ökológiai etika sem térhet ki a természettudományos és technikai gondolkodás elől, ugyanakkor mind az animisztikus, mid a romantikus indíttatású „vissza a természethez” is zsákutca. Ez a gondolkodásmód nem áll messze azon a politikai teológia képviselőinek habitusától, akik szerint kik szerint ma már a szociológia legalább annyira szolgálólánya a teológiának, mint a filozófia.

A hetvenes években kezdődő ökoteológiai irányú tapogatózás Jávor szerint a nyolcvanas években fejlődött ki annyira, hogy az egyházak intézményesen és hivatalosan is foglalkozni kezdtek az ökológiai válsággal, és dokumentumokban, konferenciákon reagáltak erre a kérdéskörre. A protestáns egyházak egy kicsivel előbb ébredtek, de a kilencvenes évek elejére gyakorlatilag valamennyi keresztény felekezet megfogalmazta nagy vonalakban az ökológiai válsághoz fűződő kapcsolatát, és intézményesült formában is foglalkozni kezdtek vele (Jávor és Szigeti, 2005). Béres Tamás (2004) szerint a környezeti veszélyre adható teológiai válaszok egyike az egész keresztény tanítást megalapozó teremtéshit, a másik pedig az ökoteológia, melynek szempontjai a zsidó-keresztény hagyomány legmélyebb gyökereiig nyúlnak vissza. Úgy véli, hogy mivel minden keresztény teológia a jézusi-bibliai hagyományhoz való ragaszkodás és a mindenkori jelen kérdéseinek felismerésének kettősségén alapul, ezért az ökológia teológia legfeljebb csak elnevezésében új.

A ferences Harsányi Pál Ottó a következőkben látja a keresztény környezetetika és ökoteológiai alapját: (1) Szemben az ökospiritualitással a természet - teremtettségénél fogva - nem isteni, hanem Istentől függő valóság, melynek saját törvényekkel és saját dinamikával rendelkezik. (2) Minden teremtménynek (vagyis nem csak az embernek) önértéke van. (3) A teremtményeknek nemcsak a pusztá léthez, hanem a saját törvényeiknek megfelelő létezéshez van joguk. (4) A természet valódi léte nem ismerhető meg pusztán a természetet (vagy a természetnek az ember számára történő hasznosságát) figyelembe véve, hanem csak a Teremtő szerető szándékával is számolva, amely a létbeli különbségeket érintetlenül hagyva kapcsolja egységbe az embert a természettel. (5) Az ember részvétele Isten gondoskodó uralmában.

A kilencvenes években kibontakozó hazai ökoteológia legjelesebb művelői - Baji Lázár Imre, Béres Tamás, Bolyki János, Endreffy Zoltán, Fazakas Sándor, Harsányi Ottó, Jávor Benedek, Szabó László Pál, Varga-Berta József - egyfelől a legjelentősebb külföldi ökoteológusok¹⁷, másfelől a kiemelkedő hazai ökológusok¹⁸ legfontosabb gondolatainak tolmácsolása mellett eredeti gondolatmeneteikkel is gazdagították a hazai ökológiai gondolkodást. Az ökoteológusok mellett a teológia más területeinek olyan jeles művelői is megszólaltak egy-egy fontos ökoteológiai témájú írással, mint például Gánóczy Sándor, Reuss András, Nemeshegyi Péter.

Biblia és ökológia

A Bibliától természetesen nem várható szisztematikus válasz sem természettudományos (kozmológiai, biológiai), sem ökológiai, sem társadalomtudományi kérdésekre. Abból, hogy a bibliai gondolkodás számos szöveg Istent és népe kapcsolatát a természet képével írja le, még nem következik a Biblia modern értelemben vett ökológiai érzékenysége, ugyanakkor a Biblia számos szövege nagyon is érinti a témakört. A Biblia a mai értelemben természetesen nem tekinthető egyértelműen sem környezetbarát, sem ökológia-ellenes műnek. D.C. Horwell, C. Hunt és Ch. Soutgate (2005) ezzel kapcsolatban három hermeneutikai stratégiát különböztet meg: (A) Helyreállítás és újrafelfedezés; mely szerint a Biblia szövegei eredetileg pozitív üzenetet hordoznak, csak a téves interpretáció alapozta meg a pusztító viselkedésformákat. (B) A bibliai szövegnek való ellenállás; mely szerint vannak olyan szövegek, melyek a környezetellenes magatartást erősítik. (C) Az ökológiának ellenmondás a Bibliához való hűség ellenében. E legutóbbi elsősorban a fundamentalista-apologikus körökben elég gyakori, akik szerint a mai természeti katasztrófák a végidőbeli összecsapás és az isteni végítélet előjelei. Z. Korinna (2009) szerint a Biblia nem természet-, hanem történelem-orientált, ugyanis a transzcendens Isten a történelemben szólítja meg az embert, nem a természetben.

R. Burggraeve (1991) szerint az ószövetségi próféták már úgy látták, hogy az egész teremtés várja a szenvedéstől való megszabadulását, ez azonban náluk mindig az ember megváltásával van kapcsolatban (Iz 60, 19–20). Ez igaz az Újszövetségre is, amikor a Jelenések könyve egy új ég és új föld eljövetelét hirdeti (Jel 21, 4). Pál is beszél a Kozmosz megváltásáról az ember megváltásának összefüggésében, amikor arról ír, hogy az egész teremtés szülési fájdalmakban sóhajtozik, hogy egy napon részesedjen Isten gyermekeinek szabadságában (Róm 8, 18–23). Mindezek alapján Burggraeve leszögezi, hogy a bibliai megváltásészme radikálisan antidualisztikus. A Biblia szerint a bűn következményeképpen kozmosz osztja az ember sorsát, hiszen a bűnbeeséssel az ember és a természet közti harmónia (Ter 2, 15) alapvetően tönkrement (Ter 3, 17–19). Nemeshegyi Péter (2001) azt hangoztatja, hogy a Biblia szerint természet nem csupán az emberiség környezete, hanem az Isten bölcsességének, szépségének és jóságának alkotása.¹⁹

A patrisztika és a középkor ökoteológiai öröksége

Gánóczy (1991) szerint az ókori az egyházatyák témánkkal kapcsolatban kétféle álláspontot képviseltek: (a) bűnbeesésével az ember eljátszotta „dominium terrae”-jét; (b) a bűnbeesés ellenére mégis birtokolja azt. Origenész a gnóosztikus Celsus ellenében felemlíti, hogy a gondviselésnek következetesen „a tudatlan élőlények javát is” szolgálja. Ezzel Gánóczy szerint a jézusi beszéd új hangsúlyt kap, amely szerint az atyai gondviselés nem csak az emberre, hanem az állatokra és a növényekre egyaránt kiterjed. Szent Ágostonnál ez a teológiai-ökológiai nézet azzal a gondolattal gazdagodik, hogy az emberen kívüli teremtés nem csak „használati értékkel” bír, ezért az értelem inkább „objektíve adott rangot” biztosít neki a létezők hierarchiájában. Szent Ágoston úgy értelmezi a Római levél 8, 19–22-ben írottakat²⁰, hogy az emberen kívüli lények az ember bűnbeesése után is megtartották „természetük jóságát”, vagyis ártatlanságukat. Mindazonáltal Gánóczy leszögezi, hogy bár a patrisztikai tradícióban kimutathatók a teremtői megbízatásnak és a Krisztusban megalapozott kozmoszértelmezésnek bizonyos új interpretációi, elhibázott és anakronisztikus lenne ezeket szabályos ökológiai teremtés- és megváltáselemletté emelni, mivel antropocentrizmusuk kétségbevonhatatlan.

A korai középkor nagy neoplatonikus teológusa, Scotus Eriugena szerint Isten minden létezőnek rejtetten jelenlévő alapja. Ezért az egész teremtett világ: teofánia, Isten megnyilvánulása. Eriugena szerint minden emberi tudás a felfoghatatlan felfogása, a rejtőzködő megjelenése, a megközelíthetetlen megközelítése, a láthatatlan meglátása, a kimondhatatlan kimondása. Gánóczy (1991) arra is felhívja a figyelmet, hogy Szent Benedek gazdálkodást és kézművességet pedig a liturgikus-kontemplatív istenszolgálatlalt kölcsönvonatkozásban álló nagyságrendd emeli, ebből következőleg Nem a természetet kizsákmányolás, még kevésbé a nyereségvágy, hanem a kultúrateremtés teszi a munkát értelmessé. Ehhez járul még az a szociális érzület, amely különösen a kolostorok vendégszeretetében kap nyomatékos kifejeződést, és ebből fakad valami, amit Gánóczy „társadalmi ökológiának” nevez. Szentviktori Hugót a középkori természetfelfogás figyelemre méltó tanújának tartja, aki az állatot is felelősségének tárgyává tudta tenni.²¹

White Krisztus után Assisi Szent Ferencet tekintette a keresztény történelem legradikálisabb képviselőjének, aki az embert leszállította a teremtés fölötti uralma trónjáról, de Assisi Szent Ferenc gondolkodása aligha szakítható el a Biblia szellemi világától. Assisi Szent Ferenc megkísérelte megdönteni az ember uralkodói hatalmát a teremtés fölött, és létrehozni valamennyi teremtmény demokráciáját. Mindemellett nem volt lélekvandorlás hívő, sem panteista, hanem kozmikus alázat jellemezte (White, 2000). Jávor szerint az ökoteológia Assisi Szent Ferenc szellemi örökségének újraértelmezésével arra próbálja felhívni a figyelmet, hogy a hagyományos, az uralkodó embert és alávetett természetet feltételező világgépünk hamis, ugyanis Isten minden teremtmény legmélyén jelen van, és rajtuk keresztül jelenik meg (jóllehet a maga teljességében nem nyilvánul meg bennük), így aztán a helyes hozzáállás a teremtéshez a megbecsülés, a szeretet és a rácsodálkozás. Assisi Szent Ferenc számára a teremtmények Isten követői, tőle eredő jelek, az Úr maga „rejtőzik mindenben”, a fényben, a teremtményekben, az egész világban, s így a világ tagadása egyben Isten tagadása lenne. Ez Jávor szerint korántsem panteizmus, hiszen Assisi Szent Ferenc szerint a természet nem maga az Isten, csak hordozója szellemének, nyelv, melyen a teremtő alkotásához, az emberhez szól.

Assisi Szent Ferenc számára a szél a dolgok mozgékonyságának jele, kifogyhatatlan ösztönzés az Isten keresésére, a tűz Isten szavait jelzi, vagyis ezeket rutinná és kiüresedetté váló allegóriákat új tartalommal tölti meg. Nála az imádkozó a világegyetem középpontjába kerül, a virágok, madarak, a csillagok mind köréje gyűlnek, és együtt dicsérik Istent (Jávor, 2006a). Ily módon a *Naphimnusz* nem ökológiai program, hanem a világegyetem közös imádsága a Teremtő dicséretére. Az orvos és antropológus Baji Lázár Imre (1998)

is azt fejtegeti, hogy egyfelől a keresztény teológia ökológiai szellemű megújulása éppen Assisi igéző és termékeny természeti környezetében született meg, másfelől Assisi Szent Ferencnek az élők világával való új szerződése a Szentírás mély megértésén alapul. Úgy látja, hogy Assisi Szent Ferenc megvilágosodása nem csak a krisztusi szeretet egyetemes kiterjesztése, hanem az Ótestamentum egy meghatározó pillanatának következetes továbbgondolása is.

Környezetbarát vagy környezetellenes teremtéstörténet?

A teremtéstörténet értelmezésének kardinális vitapontja egyfelől a „vonjátok uralmatok alá” (Ter 1,28) értelmezése, másfelől az uralkodás, valamint a művelés és őrzés (Ter 2,15) ellentétének feloldása. Egyesek szerint a ’radah’ az uralom élesen hangsúlyozott, meghozzá a ’nyakára lépni’, ’rabszolgává tenni’ jelentéssel. Eszerint a természeti világ feletti helytartói uralomról lenne szó. A ’radah’ értelmezése mások szerint a pásztor hatalma, aki új legelőre vezeti nyáját, és ez a jézusi példát is előre vetíti. Míg az Édenben Ádám feladata a biztonságot, a termékenységet és a szépséget megtestesítő paradicsomkert művelése és őrzése, ami az isteni teremtés oltalmazását jelenti, addig a világ alávetésének és kormányzásának parancsa offenzív küzdelemmel párosuló civilizatorikus küldetést takar, érvel Baji. Úgy véli, hogy ebben a természetben az ember nem már részvételi résztvevő, hanem helytartó. A természet immár nem paradicsom, hanem puszta vidék vagy siralomvölgy, a túlvilág felé vezető út próbatevő helye. Egy olyan világ, amelyet a végítélet hivatott romba dönteni. Úgy véli, hogy a kereszténység falusi alkata mélyebb, a létet és az együttlétezést átjáróbb, mint a városokban. Végül arra a következtetésre jut, hogy a keresztény etika ökológiai felelősségtudatot is jelent, hiszen a Noé-történet végén megjelenő szivárvány Istennek minden földi lényel kötött szövetségét, az ökológiai kegyelem állapotát szimbolizálja. Ennek alapján, szögezi le Baji, a teremtésközpontú teológia nem tekinthető teológiai revizionizmusnak, hanem inkább környezetfilozófiai igényű hermeneutikai fordulatnak. A világegyetem szakrális értéke nem jelentheti a vallásos ember számára, hogy azt az Isten helyébe helyezze, ugyanakkor a teremtésközpontú teológia nem engedheti meg a teremtett világ brutális deszakralizálását sem (Baji, 2008).

Korinna (2009) egyfelől úgy tekinti az embert, mint az állatokkal egyenlő lényt (hiszen Isten mindnyájukat ugyanazzal a lehelettel tette élőlényvé), ugyanakkor az ember istenképiséből adódó felelőssége (a kert művelésének és az állatok megnevezésének kultikus cselekedeteivel együtt) kiemeli az élőlények világából. Nacsinák Geregye András (2003) arra hívja fel a figyelmet, hogy azok az öko-filozófiai nézetek, melyek szerint az ember igazi sorsa transzcendens, a természeti világ viszont a legjobb esetben is csak afféle lépcső, melyen a lélek fellépdelhet az őt megillető magasságokba. Inkább jellemző a gnoszticizmusra vagy manicheizmusra, mert a kereszténység végső soron sohasem hagyja ott az anyagi világot a szellemi valóság kedvéért. Az anyagi világ az ember számára egyszerre kísértő és szentség. A lelki felemelkedés kerékkötője nem maga a természet, hanem az anyagi javakhoz való ragaszkodás, mint arra Jézus is utalt.²²

Jávor (2006) arra hívja föl a figyelmet, hogy az isteni szándék szerint a teremtés folyamatos aktus, melyben Isten és ember munkatársai egymásnak, ahogy erre Luther is utal a ’creatio continua’ gondolatában. A teremtés csak az ember által válik mind teljesebbé, és csak az emberen keresztül valósulhat meg az eredeti isteni szándék is. A világ őrzése az ember önkorlátozását is jelenti, vagyis az nem teszünk meg mindent, amit hatalmunkban állna megtenni, mert felelősséggel tartozunk a világért.

A Teremtő tehát Jávor szerint meghívta az embert, hogy legyen az alkotótársa, alakítsa a világot, megbízást adott arra, hogy művelje a földet, és bontakoztassa ki a teremtésben

az Úristen szándékát, ám a modern ember erősen elszakadt ettől az isteni szándéktól, és a művelésnek egy nagyon lebutított, alapvetően emberi formáját valósítja meg (Jávor és Szigeti, 2005). Az őrzés és művelés Jávor (2006) szerint az ember isteni meghívásának két különböző aspektusa: az őrzés passzív és befogadó, a művelés aktív, alkotó folyamat. Nacsinák (2003) szerint a megőrzés nem pusztán biológiai optimalizációs folyamat, hanem üdvtörténeti jelentőséggel is bír: az ember a már a jelenünkben elkezdődő Isten Országá megvalósulásáért dolgozik. Baji (2008) arra figyelmeztet, hogy a művelés nem lehet művi, hanem csak a természettel összhangban valósulhat meg. „A művelő kudarcra van ítélve, ha a napút körén kívül éli meg a világot, ha nincs emlékezete a csillagok járásáról, az idő változásáról, nincs tudása a magról és az azt befogadó földről. Kudarcra van ítélve, ha nem tekint az égre, miközben a veritékével a földet itatja” (Baji, 2008, 18. o.). Nem mellékes megjegyzése Reuss Andrának (2005), hogy keresztény evolucionizmus és a kreacionizmus megegyezik abban, hogy e két felfogás filozófiai-teológia különbözőségeiből nem következik az ember felelősségvállalásának és környezettudatosságának különböző foka.

Bűnösség és felelősség

A felelősen gondolkodó ember aligha kerülheti meg a feltételezést a nem is túl távoli jövőben lehetséges világvégeről, mely a növény és állati lények sokaságának kihalásával már el is kezdődött. E környezetgyilkosságért az emberiség felelős: „Látta az Úr, hogy az emberi gonoszság mennyire elhatalmasodott a földön.” (1Móz 6,5–7) A rendelkezésre álló valamennyi számadat, de az emberi magatartás megfigyelése is a borúlátás, a végzettség, az elkerülhetetlen katasztrófa felé mutat, hiszen a kyotoi csúcs után is jelentősen nőtt a szennyezés. Úgy tűnik, mintha a humanizmus és a human tudomány megtorpanna. Sokan látják így a felelősen borúlátók keresztények között is, de még a kifejezetten optimisták is azt hangoztatják, hogy a reménység-elv csak a felelősség-elv mellett tartható fenn (Sorg, 2006).

R. Burggraeve (1991) arra hívja föl a figyelmet, hogy az ember ajándékba kapta a világot, méghozzá nem egyszerűen más létezők melletti létezőként, hanem a világgal etikai viszonyban álló létezőként, a teremtés felelőseként. A mai nyugati ember én- és öntudatából vezeti le önmagát és felelősségét, bibliai elbeszéléséből Burggraeve szerint egy egészen másfajta felelősségértelmezés olvasható ki. Eszerint a felelősség teremtésünk konstitutív alkotórésze, vagyis „önmagam ellenére” (azaz még mielőtt erre kötelezettnek tekinteném magamat, vagy magamtól döntenék ilyen irányú kötelezettségemről) felelősséggel tartozom a teremtésért. A teremtés bibliai szemlélete szerint emberi létünk alapvetően világra irányultság. Ez a teljes egészében heteronóm módon fennálló felelősség szolidaritás is. Ezt a teremtés szolidaritást egyfajta „Sorsnak”, „Végzetnek” is nevezhetjük, folytatja Burggraeve, amely megragad és etikailag tájol engem, még mielőtt én magam megragadnék valamit, vagy mielőtt etikailag tájolni tudnám magamat. Jézus ezt a gondolatot a teremtés értelméről és céljáról az „Isten Országá” gondolattal vitte tovább, mely szerint a szegények iránti felszabadító szeretete kiterjed az egész kozmoszra, a természet megváltására is (Róm 8,19–22, Jel 21,2).

Korinna (2009) szerint az ember erkölcsi-vallási rend elleni vétsége kihat a teremtett világra, a természetre, valóságos ökológiai katasztrófát idéz elő, de Noéval együtt az állatvilág is kegyelmet kap, és Isten kiterjeszti szövetségét az egész élővilágra. Ez gondolatot továbbépítve Jávor (2006b) úgy véli, hogy Isten talán nem is haragszik annyira az emberpárra, nem azért űzi ki őket a Paradicsomból, hogy büntessen, hanem mert új viszony állt elő közte és az ember között: az ember nem csak halandóvá, de szabaddá vált, lassanként függetlenebbé vált ösztönei és a természeti kényszerek világától. Képes-

sé vált arra, amire az állat soha: hogy akár természetellenesen viselkedjen, méghozzá technikai, fiziológiai, ökológiai és szociológiai értelemben. Szabaddá vált a jó és a rossz, a helyes és a helytelen megkülönböztetésére. Képesé vált arra, hogy saját közösségével szembeszálljon, hogy mind az egyetemes természeti törvényeket, mind pedig az emberi normákat áthágja. De ezzel a szabadsággal az ember egyúttal „olyanná lesz, mint Isten”, folytatja Jávör, társává válik a teremtés folyamatos aktusában. Meghívást kap arra, hogy művelje a világot, napról napra újrateemtve azt. Érdekes gondolata, hogy Isten, bár áthatja a teremtést, ebben a maga teljességében nem jelen levő. Ezért bízta meg az embert az anyagi világgal való sáfárkodással, vagyis résztvett a teremtés folyamatában.

„Valóban az uralkodást lehetővé tevő tudás képességének megszerzése lenne vajon az ádami bűnbeesés motorja, a szökési sebességet biztosító hajtómű, amely az emberi nemet eszkatologikus pályára állította volna?”, kérdezi Baji (2008, 18. o.). Úgy véli, hogy a bűnbeesés, vagyis a rész szerinti tudás megszerzése után a Föld már nem Paradicsom az ember számára, hanem a próbatétel helye lett. Az egészről való tudás és a kevés, tucatszerű tényezőt együtt mérlegelni képes gondolkodásunk közötti szakadékba zuhan a remény, és az emberi hübrisz végigjárja a maga pályáját. A neolitikus forradalmár sokasodó népe tölti meg a földtől elkerített városokat, ahol tárgyak, tudás és az ember együttes léte exponenciális függvény szerint futtatja le az eszkatológia programját (Baji, 2008, 18–19. o.). Hasonlóképpen látja Béres Tamás (2010a) is, aki szerint az egyén természetes lehetősége a bűnös állapot fenntarthatatlanságával szemben való következetes szembesülés és kivezető ígéret, a kegyelem erejének az elfogadása, mely lehetővé teszi az újbóli nekifutást az elrontható és el is rontott világ sebeinek gyógyítására.

Victor András (2001) úgy látja, hogy az ember teremtő társa istennek a folyamatos teremtésben. Társ-teremtő, nem az egyenrangú, hanem a közreműködő, segítőtárs értelemben. Ez óriási kitüntetettség és óriási felelősség is egyszerre. Ezzel élni kötelessége az embernek, visszaélni vétké. Fazakas Sándor (2000) arra hívja föl a figyelmet, hogy felgyorsuló cselekvőképességéhez képest lemaradt az ember etikai érzéke, és ennek következtében kikökölt az ember és a természet anyagcseréje. Az ember kárt vallott ember mivoltában és Istentől kapott méltóságában. Fellépett az egyéni szabadság korlátozhatatlanságának igényével, eközben lebecsülte a hagyományt és kiiktatta a jövő távlatát. Sokkal együtt ezért Fazakas úgy véli, hogy az emberiségnek életstílust kell váltania méghozzá a megtérés és a felelősség felvállalása jegyében, melynek kulcs-gondolatai a sáfárság, a szombat, a teremtmények méltósága és jogi közössége, valamint a művelés és őrzés egyensúlya. Fekete Károly (2000) ehhez még a következőket fűzi hozzá: kozmikus krisztológia²³, a javak istenítése helyett puritán életszemlélet, teljes emberkép, ökológiai spiritualitás.

Teremtés-megmentés

Isten a megváltást kozmikus és történelmi közvetítéssel viszi végbe, hangsúlyozza J. de Tavernier (1991). Míg P. Tillich Isten Országának töredékes történelmi győzelméről, W. Pannenberg pedig az eszkatologikus üdvösség elővételezéséről beszél, Tavernier a tökéletes üdvösség előízleléséről, ugyanis szerinte a keresztény üdvösség ott található, ahol a történelem szíve ver. Ebben a folyamatban minden keresztény felelősséggel részt vesz. Tavernier kimutatja, hogy az Újszövetség háromféle metaforát használ az emberi üdvözülésre: (A) az Isten Országá mint végleges üdvösség, vagyis a testvéri együttélés uralma. (B) a test feltámadása, avagy az egyedi személy tökéletes boldogsága. (C) az új ég és új föld, vagy az ember számára szükséges „ökológiai környezet” tökéletessé válása. Gánóczy (1991) ezzel kapcsolatban arra hívja föl a figyelmet, hogy a Római levélben Szent Pál a teremtést többször is kozmológiai értelemben említi.²⁴ Gánóczy - Lutherre és Kálvinra hivatkozva - úgy gondolja, mi tettük a természetet rabszolgává, „perverz élvhaj-

hászásunkkal” (Luther). Az ember reménybeli megváltása analóg módon, de valóságosan a kozmosz számára is megváltást jelent, de csak akkor, ha az ember, Istent követve, irgalmasan fordult teremtményeihez, a növényekig és állatokig bezárólag.

A természet megmenthetősége összekapcsolható a fenntarthatósággal (vagyis a jövőképeséssel) foglalkozó teológiai elképzelésekkel, melyek kulcstémái Béres (2010a) szerint a teremtmények kapcsolatrendszer, a cselekvésül alapjául szolgáló morális mátrix és a cselekvésükkel előidézett új helyzet etikája, valamint eszkatologikus értékelése. Eszerint a fenntarthatóság mint jövőképeség alapvetően etikai természetű elv, melynek lényege az ember kiterjedt személyközi és környezeti kapcsolatainak építésének segítése az igazságosságot mind jobban megközelítő gazdasági és társadalmi felfogásokkal. Béres szerint a jövőt építeni az olyan egymással konvergáló etikák segítségével lehetséges, mint Kant kategorikus imperatívusza, Jaspers holisztikus etikája, Jonas felelősség- és Föld-etikája, Habermas diskurzus-etikája, Lévinas radikálisan életpárti etikája és Derrida vendégszeretetről szóló eszmefuttatása.

Rendkívül eredeti gondolata Béresnek (2010a) az esztétikumnak a fenntarthatóság szolgálatába állítása. Részben az ökológus Juhász Nagy Pál felvetésére, részben C. S. Lewis és H. U. Balthasar esztétikai teológiáira alapozva úgy látja, hogy a világban jelen lévő szépségre nyitott és a szépség érzékletes megjelenítésére szolgáló kifejező eszközökkel rendelkező vallási szövegek szervesen beépülhetnek az ökoteológiába, és az hatékonyan működhet az esztétikai élményre nyitott társadalomban.

A természet szakrális valóságként való újrafelfedezése és a kozmosz rehabilitálása

S. H. Nasr nem kevesebbet állít, mint azt, hogy a természet szakrális valóságként való újrafelfedezése az ember újjászületésével, pontosabban az igazi ember újból felszínre kerülésével jár együtt. Ezzel együtt jár a tradicionális kozmológiák és a történelemből ismert különféle vallások természetére vonatkozó nézeteinek aktuizálása. Így egy új típusú tudás jöhet létre, amely megfelel a kozmikus valóság eleven aspektusának és nem pusztán szubjektív találgatás vagy történelmi konstrukció. Ennek fontos mozzanata a természetére vonatkozó tudomány újragondolása, amely a természeti objektumok létezésével, a léthez való viszonyukkal, a magasabb létsíkokkal való kapcsolatukkal is foglalkozik. Ehhez elengedhetetlen, figyelmeztet Nasr (1996), a különböző vallási tradíciók szentség-felfogásainak tisztelettel való befogadása, ami lehetőséget ad arra, hogy a vallások gazdagítsák egymást.

J. F. Haught szerint az ökoteológia egy fontos jelentéstöbbletet kínál: nemcsak a sérült emberi kapcsolatokra kínál megváltást, hanem a személy és a természet viszonyában is. A teremtésközpontú teológia valódi fordulata, hogy - szemben a „siralomvölgy” megközelítéssel - a természeti világot valódi otthonunknak látatja. Mindebből az is következik, hogy a kereszténységnek a szociális igazságosság mellett az ökoigazságosság követelményét, a földi élet közössége iránti tágabb szolidaritást is fel kell vállalnia (Baji, 2008; Haught, 2008).

Baji azzal érvel, hogy a kozmosz rehabilitálása, a természettel való viszonyunk rendezése bibliai alapon még teológiai tekintetben sem történhet a természetén kívül. Csakhogy a természettől eltávolodott létvilágok mesterségesen felkeltett fogyasztási szokásai eszközzé és nyersanyaggá teszik az embert egymás számára. A tragikus helyzet részben túlnépesedésünk következménye, ugyanakkor Baji szerint részben a békés megoldás lehetősége is, ugyanis az is létkérdés, hogy a természet övezetében élő népesség aránya ne csökkenjen le túlzott mértékben. A természetivel érintkező paraszti létben látja a valódi kapcsolatot a különböző létvilágok között, ugyanis a paraszt egyben

az általa művelt táj őrzője és gondnoka.²⁵ Ide kapcsolódik a természet önérték mivoltát hangsúlyozó ökoetikai-ökoteológiai gondolat, mely szerint a természet hasznossági értéke mellett teocentrikus önértéke is van, nem úgy, hogy isteni, hanem úgy, hogy Istenben mint végső célban teljeseedik ki (*Baricz*, 2010).

Ökoasztkézis

A keresztény ökoetikuskok és ökoteológusok azt szorgalmazzák, gondoljuk át saját életmódunkat, egyre nagyobb teret engedjünk a józan mértékletesség erkölcsének, amely ellene szól a korunkat teljesen uraló fogyasztás logikájának, és alternatívát állít a kisa-játító egoizmussal szemben (*Orbán*, 2012). Nacsinak (2003) a jelenkor egyik alapvető betegségének a szellem elvonttá válását, a másoknak pedig a racionalitás egyeduralmát, ezért úgy véli, hogy a racionalitást az intuíciónak, a teológiát és a misztikát pedig a testi praxisnak kell kiegészítenie, ugyanis a vallási tapasztalat nem csak a lélek misztikus Isten-közelségében, hanem az izlelésben és a tapintásban is megnyilvánulhat. Szerinte az aszkézis nem a világról való lemondás, hanem a világhoz való visszatalálás, olyan életformákban, melyben helyet talál néhány jócskán háttérbe szorult tapasztalat, például az étel és ital, vagy az évszakok. Az aszkézis tudomásul veszi, hogy nem vagyunk szabadok, de éppen a függőség felszámolása felé tesz lépést. Éppen a sivatagi atyák hangoztatták, hogy ne a test, hanem a szenvedélyek gyilkosai legyünk. A mai civileknek is ajánlható szerzetesi életritmus igyekszik megóvni a személyiséget mind a hedonizmustól, mind az önsanyargatástól, találkozik benne a testi-érzéki valóság és a szellemi világ. Bartha István (2000) a Példabeszédek 6.6-ot idézve²⁶ a természeti modelleket követő technika alkalmazását szorgalmazza, és bevezeti a teokratikus technika (vagy teo-technika) fogalmát, melynek legfőbb kritériuma az élet szentsége.

Gyakorlati lépések a hazai keresztény egyházakban

„Régiókn egyházai késéssel tudtak reagálni a környezeti problémákra. Most zajlik az a »ráébredési folyamat«, amely Nyugaton a hetvenes-nyolcvanas években volt. Magyarországon az egyházak csak mostanában kezdik felismerni, hogy az ökológiai kérdés nem eshet kívül látóköriükön. Miközben alighanem jelentős belső ellenállást, idegenkedést kell legyűrniük az efféle »kivülről jövő« elvárásokkal való szembenézés során, sok tekintetben könnyebb a dolguk”, nyilatkozik Jávor egy interjújában (*Jávor és Szigeti*, 2005, 162. o.).

Bokor Öko-csoport, Bocs alapítvány

A hazai kereszténység környezetvédelmi gondolkodása és tevékenysége nem valamilyen intézményes egyházban, hanem a „mozgalmi egyházban”, az egyik (az intézményes egyházzal szemben legerősebben protestáló) katolikus lelkeségi mozgalomban kezdődött. A Bulányi György nevéhez kapcsolható Bokor mozgalom²⁷ Öko-csoportja 1975 óta működik, a közgazdász és teológus Simonyi Gyula vezetésével az evangéliumi erőszakmentesség, a jövő generációk, a szegények és az elnyomottak iránti felelősség jegyében elsősorban az ökológia filozófiai, etikai, nevelési és szociális oldalával foglalkozik. Kisközösségekben, táborokban, Természet- és Remetenapok keretében nem-anyagi gazdagságra, nem-fogyasztói boldogságra törekszik tanítani (*Simonyi*, 1993)

A Bokor-mozgalom természetvédelmi programjának első megnyilvánulása az 1977-es nyári táborukban volt, amikor külön napja volt a természetvédelemnek. Az ez évi *Kará-*

csonyi Határozatban már megjelennek az ökológiai tennivalók. 1986 tavaszán félszáz Bokor-közösség ökológiai zsinatot tartott, erről összefoglaló tanulmány készült *Élettér és életmód kérdések* címmel (Simonyi, 1986). 1991-ben hivatalosan is megkezdte munkáját a Bokor Környezetvédelmi Munkacsoport. 1992-ben az Elpidia bázisközösség *Teológia és ökológia* címmel szervezett megbeszélést a Selyemgombolyítóban. Ennek kapcsán fordításban megjelent a Concilium 1991. augusztusi ökoteológia kötete, a *Nincs ég föld nélkül*. A mozgalom ökológiai tevékenységi igen gazdag és sokszálú: tucatnyi jelentősebb tanulmány, még több konferencia előadás, több tucatnyi akció. Tevékenységük a határon túlra is kiterjedt, egyebek mellett részt vettek indiai öko-tanárok képzésében is.

Megkockáztatható az az állítás, hogy a magyarországi egyházak ökológiai tevékenységét a Védegylet indukálta. A 2000-ben alakult ökológiai szervezet 2001-től indított el egy olyan programot, amelynek az a célja, hogy hozzásegítsék az egyházakat ahhoz, hogy felismerjék az ökológiai problémák fontosságát, és támogassák őket abban, hogy rátalálhassanak a megfelelő válaszokra és megoldásokra. A szervezet Jávor Benedek által vezetett Vallás és ökológia munkacsoportjának célja az volt, hogy „előmozdítsa a magyarországi egyházak és a környezeti mozgalmak közötti párbeszédet, és segítséget nyújtson az egyházaknak az ökológiai fenntarthatóság elve szerinti működésük kialakításában. Legfontosabb feladatunknak tekintjük az egyházak és a hívek figyelmének felkeltését a környezeti problémák iránt, és azon kapcsolódási pontok feltárását, ahol a zöld mozgalmak és az egyházak együtt gondolkodhatnak és cselekedhetnek”.

A Védegylet egyházakat segítő kezdeményezései

Megkockáztatható az az állítás, hogy a magyarországi egyházak ökológiai tevékenységét a Védegylet indukálta. A 2000-ben alakult ökológiai szervezet 2001-től indított el egy olyan programot, amelynek az a célja, hogy hozzásegítsék az egyházakat ahhoz, hogy felismerjék az ökológiai problémák fontosságát, és támogassák őket abban, hogy rátalálhassanak a megfelelő válaszokra és megoldásokra. A szervezet Jávor Benedek által vezetett Vallás és ökológia munkacsoportjának célja az volt, hogy „előmozdítsa a magyarországi egyházak és a környezeti mozgalmak közötti párbeszédet, és segítséget nyújtson az egyházaknak az ökológiai fenntarthatóság elve szerinti működésük kialakításában. Legfontosabb feladatunknak tekintjük az egyházak és a hívek figyelmének felkeltését a környezeti problémák iránt, és azon kapcsolódási pontok feltárását, ahol a zöld mozgalmak és az egyházak együtt gondolkodhatnak és cselekedhetnek”.

Az első konferencián (2001-ben Dobogókőn) számos magyarországi egyház képviselőivel együtt vitatták meg a világvallások környezeti tanítását. A teremtt világ iránt

érett felelősséget a középpontba állítva olyan közös platformot igyekeztek kialakítani, melyet alapnak tekinthettek a környezetvédelem területén az egyházakkal történő együtt munkálkodás során. A következő évben a négy nagy történelmi egyház püspökeinek védnökségével *Ökológia és egyház* címmel megtartott nádasdlányi konferencián négy

kérdés formájában született zárónyilatkozat így szólt: (1) Hogyan jelennek meg az egyházak ökológiai válsággal kapcsolatos hivatalos állásfoglalásai az egyházak belső kommunikációjában, információáramlásában? (2) Hogyan tükröződik az ökológiai válsággal kapcsolatos tanítás az egyházak gazdasági döntéseiben, szervezeti felépítésében? (3) Mire tanítják a lelképásztorokat az ökológiai válsággal kapcsolatban? (4) Mire tanítják az egyházak a híveket az ökológiai válsággal kapcsolatban?

2005-ben és a 2006-ban környezeti nevelési módszertani továbbképzéseket szerveztek egyházi ifjúsági vezetők részére. A szóba kerülő témák közt szerepelt, hogy a bibliai hagyomány mit mond az ember és a teremtett világ kapcsolatáról, milyen egyházi dokumentumok és gyakorlati kezdeményezések vannak már szerte a világon. Másfelől arról is szó esett, hogy hogyan lehet egy nyolc-tízéves gyerekcsoportnak olyan foglalkozást tartani egy nyári tábor keretében, amely fejleszti bennük a környezeti felelősségtudatot. A Védegyelet tette közzé a *Felelősségünk a teremtett világért* címmel az ökológiai válságról szóló hivatalos egyházi megnyilatkozások magyar fordítását. Ezen kívül kéthetente adtak húszperces műsort az egri Szent István Rádióban, *Nektek adom a Földet* címmel (Jávor és Szigeti, 2005). A Pázmány Egyetemmel együtt a Védegyelet kérdőíves vizsgálatot is végzett az *Egyházi válaszok az ökológiai válságra* kutatás keretében Jávor vezetésével.

Protestánsok

A témakör szakértői közül többen úgy vélik, hogy az egyházi kezdeményezéseket tekintve a protestánsok járnak élen. Ha a katolikus püspökök körlevelét és a Teremtésvédelmi Egyesületet levelet vesszük figyelembe, akkor a katolikusok, ha az ökokgyülekezeti mozgalmat és a hetilapokban megjelenő írásokat, akkor talán a protestánsok felé billen a mérleg nyelve.

2008. őszén létrejött a *Magyarországi Evangélikus Egyház Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoportja* evangélikus lelkészek és tanárok közreműködésével azzal a céllal, hogy az evangélikus hívek *elkötelezzék magukat* a teremtés védelme mellett, hogy közösségeik életmódja egyre környezettudatosabbá váljon, legyen szó gyülekezeti istentiszteletről vagy iskolai csendes napról, ifjúsági táborról vagy intézményi konferenciáról, családi hétköznapról vagy személyes gondolatok megfogalmazásáról.

2010-ben került aláírásra a Magyar Református Egyház és a Skót Egyház között az a megállapodás, ami az ökokgyülekezeti program alapjait lefektette. Az elindulás anyagi háttérét az Európai Keresztény Környezetvédelmi Hálózat (ECEN) és a Rajna-Westfáliai Egyház támogatása biztosította. 2011 márciusában háromtagú delegáció utazott ki Skóciába, hogy az ottani gyakorlatot tanulmányozza. A tanulmányút alkalmat teremtett az Eco-Congregation tevékenységének a megismerésére. A tapasztalatcsere legfőképpen arra irányult, hogy milyen motivációs rendszerrel lehet ösztönözni a gyülekezeteket, hogy bekapcsolódjanak az ökokgyülekezeti láncba, valamint az, hogy milyen szervezeti formában hogyan lehet hosszú távú és eredményes működést lehet biztosítani hazánkban az egyházi keretben történő zöld kezdeményezésnek. Az Eco-Congregation a megfelelő kommunikációt tartotta kulcskérdésnek.²⁸ Skóciában 2011-ig már 280 gyülekezet kapta meg a három évre szóló környezettudatos közösség címet, és 19-en már másodsorú vívták ki ezt az elismerést. A címet 13 kritérium teljesítésével lehet elérni, melyek három csoportba sorolhatók: (1) Növekedni hitben és megértésben. (2) Isten házáat környezetbaráttá tenni. (3) Megváltozó közösségben megváltozó életet élni.

2011. szeptember 5-én a Magyarországi Evangélikus Egyház szeptember 5-én a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának irodájában megállapodást kötött a régi magyar gyümölcsfajták megőrzésének érdekében.

2012 januárjában alakult meg az Ökogyülekezeti Tanács (ÖT). Bölcseki Gusztáv, a Zsinat lelkesíti elnöke kérte fel azt a tizenegy egyházi és világi szakértőt (hat nőt és öt férfit, négy klerikust és hét laikust)²⁹, akik az elméleti kérdéseken és gyakorlati megvalósításon közösen dolgoznak. A ÖT meghatározó feladata, hogy előkészítse a Zsinat állásfoglalását a környezeti kérdésekben, megteremtse az együttműködés feltételét az egyházakkal és civil szervezetekkel, valamint segítse a gyülekezeteket az ökotudatos közösségi élethez. Az ÖT első ülésén az egyházon és a hitéleti közösségeken belül az ökológiai érzékenységre felbuzdítására kötelezték el magukat a tanács tagjai.

Feladatuknak tekintették, hogy az együttműködés módját keressék a többi egyházzal, valamint az egyházak kebelén munkálkodó ökológiai csoportokkal, így az evangélikus Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoporttal és a katolikus Naphimnusz Teremtésvédelmi Egyesülettel. Bemutatták az ökogyülekezeti honlapot, amelynek a célja, egyrészt az, hogy összegyűjtse a teremtésvédelemmel kapcsolatos egyházi és világi dokumentumokat, híreket, hasznos információkat, másrészt távoktatás formájában szeretné segíteni a gyülekezeteket a környezettudatos élet kialakításában. Az ökogyülekezet a teremtésvédelem gondolatát kívánja népszerűsíteni a gyülekezetekben.

2012. április 28-án, Budapesten megrendezésre került az első magyarországi ökogyülekezeti konferenciára. *Az ég hajlata* elnevezésű konferencia előadásokat és szekcióbeszélgetéseket foglalt magába. Kodácsy-Simon Eszter teológus, Bihari Zita klimatológus, Adrian Shaw skót klímakoordinátor és Alison Boyls a dunscoi gyülekezet tagja a saját tudományterületüket, illetve gyakorlatukat bemutatva szóltak az ökológia kérdéseiről. A konferencia zárásaként meghirdették az Ökogyülekezeti-díjat.

„Milyen állapotban lesz a Föld, amikor Jézus Krisztus visszatér hozzánk?“, tette fel a kérdést Kodácsy Tamás lelkesíti, és azt hangsúlyozta, hogy „Jézus ebbe a világba született“. Kodácsy-Simon Eszter evangélikus teológus a Föld aggasztó helyzetének részletes bemutatása során az ökoteológusról szólt, aki – Máté 13,52 szerint – „hasonló ahhoz a gazdához, aki újat és ót hoz elő éléskamrájából“. Bihari Zita klimatológus, az Országos Meteorológiai Szolgálat klímaosztályának vezetője, a svábhegyi református gyülekezet presbitere a klímaváltozás természetes és emberi okai, valamint az éghajlat-előrejelzés bemutatására vállalkozott. Adrian Shaw, a Skót Egyház klimatológiai szakértője egyebek mellett azt is elmondta, hogyan mérik a gyülekezet karbonlábnyomát. Bátorításként ökogyülekezeti díjat is alapítottak, melynek plakettje újrhasználított templomi padokból készült.

2012. július 26-án ülésezett a Coetus Theologorum Sárospatakon, ahol az ökoteológia kérdéskörét vitatták meg a Kárpát-medence protestáns teológiai tanárai. A „Teológia-e az ökoteológia?“ kérdéssel kapcsolatban a következő aggályok merültek fel a jelenlévő teológusokban, amelyeket a következőképpen lehet összefoglalni: (1) Mi az újdonság az ökoteológiában? Olyan érzést kelt, mintha a természet-teológia alteregója lenne. (2) Van-e egyáltalán érintkezési felülete a klasszikus teológiával? (3) Segítség-e nekünk az ökoteológia a lelkesítésképzés átalakulása során, vagy púp a hátunkon? Kodácsy Tamás a „mezsgyeteológia“ kifejezést javasolta, majd azt mondta, hogy a fekete teológia vagy az ázsiai teológia inkább figyelmen kívül hagyható, mint az ökoteológia, Moltmann szavaival is alátámasztva: „Csernobil után már nem gyárthatunk olyan krisztológiát, mint Csernobil előtt.“ A hozzászólásból egyértelművé vált, hogy ugyan a keresztyénség nem vállalhatja magára a mártír szerepet, ugyanis a felelősök köre sokkal szélesebb, ugyanakkor éppen a Krisztusra tekintő egyház lehet az, aki felhívja a világ figyelmét lehetőségeinek határára, és elől jár a gyógyulásban. Része kell legyen a teológiai gondolkodásunknak, de ne bálványozzuk, és ne legyen pótcselekvés (Szalai, 2012b).

2012. szeptember 30-án, a Teremtés Ünnepe nyitóünnepségén kiosztásra kerültek az első ökogyülekezeti kitüntetések. A jelentkező gyülekezetek vállalták, hogy rendezvényeiken mellőzik az eldobható műanyag poharakat és tányérokat, nem vásárolnak

műanyagflakonos italokat, ezzel szemben a házi készítésű szörpöt és süteményt részesítik előnyben. A hivatali munka során újrapipt használják és figyelnek arra, hogy a lehető legkevesebb e-mailt nyomtassák ki. Évente legalább két alkalommal szabadtéri istentiszteletet tartanak, rendszeresen imádkoznak a teremtett világért. Megünneplik évente a Teremtés Hetét és rendezvényeikről hírt adnak az egyházi sajtóban. Lehetőségeik szerint csatlakoznak az Egyháztáji, a Luther Market, a Gyümölcsfát a papkertbe programokhoz. A budai, a hajdúnánási és a telkibányai református gyülekezetek Ökogyülekezeti-díjat kaptak a már több éves kiemelkedő „zöld munkájuk” elismeréseképpen (Szalai, 2012c). A Telkibányai Református Egyházközség pályázatot hirdet *Jézus és a víz találkozására* címen a Teremtés ünnepére. A készülő pályamunkáktól azt várjuk, hogy bemutassák, milyen kapcsolata van.

Katolikusok

A Katolikus egyház ökológiai vonatkozású tevékenységéből kiemelkedik *Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről* (2008) megnyilatkozása, melyet magas fokú ökológiai szakszerűség és elmélyült ökoteológiai reflexió jellemez. Fáy Zoltán (2012) szerint ez a dokumentum meghatározó fontosságú lehet a későbbi római állásfoglalások szempontjából. A körlevél munkálatait Udvardy György³⁰ fogta össze, a fő közreműködők a ferences Harsányi Ottó, a domonkos Baritz Laura és Antal Z. László szociológus voltak. A *Teremtésvédelemről lelkipásztoroknak, közösségeknek* című füzetet Nobilis Márió lelkipásztor vezetésével készült az Országos Lelkipásztori Intézetben.

A terjedelmes körlevél első fejezete a természettudományos, második a filozófiai és a teológiai megközelítésé. A harmadik címe sokat sejtető: *A keresztény szemléletű gazdasági és környezeti rend erkölcszociológiai alapjai – a konkrét cselekvés a gondolkodásmódra épül*. A negyedikben lelkipásztori megfontolások következnek. A körlevél felütése jelzi, hogy egyáltalán nem egyházi belügről van szó: „Szent Ferenc a teremtett világgal szembeni keresztény magatartás középpontjára mutat rá. A teremtés Isten embernek szánt ajándéka, Isten és ember találkozásának színtere, amelynek Istentől rendelt célja van. A keresztény ember ugyanakkor a természeti környezet megóvásakor minden jóakarátú emberrel kész együttműködni, hiszen ez nem más, mint a közjó, vagyis az emberi méltóság védelme és előmozdítása.” (Felelősségünk..., 2008, 2. o.). A környezeti krízis okait tekintve a körlevél első helyen az életfelfogást és életmódot emeli ki, emellett azt is hangoztatja, hogy a teremtés javait igazságtalanul osztjuk el, hogy ökológiai értelemben adósai vagyunk a szegény országoknak. Hangsúlyozza, hogy a keresztény ökoteológia és környezetetika óvakodik mind a radikális antropocentrizmustól, mind pedig a szélsőséges ökocentrizmustól, és a relatív antropocentrizmus³¹ mellett voksol, mely teológiai gyökerét tekintve pedig olyan teocentrizmus, amely felismeri a természet önértékét is

A keresztény környezetetika, és ennek részeként a klímavédelem is, három egymásra épülő érték alapján áll: (a) a természet eszköz-értéke, amennyiben az a közjó része, (b) a teremtés szimbolikus értéke, mely magára a Teremtőre utal, (c) a természeti környezet beteljesülés-értéke. A körlevél egy erényetika alapú gazdasági gondolkodást szorgalmaz, mely szerint a környezet része a közjónak. Amí a lelkipásztori megfontolásokat illeti, környezetvédelem érdekében a haszonelvű szemléletet felváltó értéksetika jegyében gazdasági paradigmaváltást sürget. Szorgalmazza a mind lelkipásztorok, mind a világi lelkipásztori munkatársak környezetvédelmi képzését, valamint speciális csoportok létrejöttét a plébániai és egyéb vallási közösségekben. Sürgeti az egyházak közötti együttműködés valamint a világi (állami és civil) szervezetekkel való együttműködést.

2008 nyarán indultak meg a kereszténység és környezet kapcsolatát több szempontból körüljáró három kötetes könyv, a *Hogy művelje és őrizze meg* munkálatai, amelyekben számos egyházi és világi keresztény szakember és munkatárs vett részt. A témában tovább munkálkodni szándékozók létrehozta egy önálló munkacsoportot. Első lépésük a teremtésvedelem.hu honlap létrehozása volt, amely a széleskörű tájékoztatás mellett cselekvési programokat hirdetett, felhívásokat közölt, melyekhez csatlakozva tevékenyen megélhetővé válik a „művelés és megőrzés”.³²

A *Teremtésvedelemről lelkipásztoroknak, közösségeknek* című kötet először is (az ördög ügyvédje szerepében) sokak által feltett kérdéseket tolmácsol. A „Fontos ez?” kérdésre azzal válaszol, hogy az Egyház most egy olyan területet fedez fel, ahol van mit mondania a mai világnak, s ezen a társadalomnak nyújtott segítségen keresztül sajátos üzenetét is jobban tudja közvetíteni. Arra a kérdésre, hogy „Nem fenyeget-e az a veszély, hogy »öko-Kirchévé« válunk, és »zöld klubokkal« cseréljük fel az evangélium hirdetését?” kérdésre azzal felelnek a szerkesztők, hogy Magyarországon az egyházak az első komoly erők között szerepelhetnek ezen a területen, de nem szabad a fogyókúrát összekeverni az energiabőjttel, ugyanis az utóbbit művelő nem csak magáért cselekszik. A „De honnan van ehhez szakértelmünk?” kérdésre az a válasz, hogy ez is bele kell tartózzék az papok és az egyházközségi aktivisták önképzésébe. A könyvecske a környezet iránti felelősségek közül az „egész pályás letámadás” helyett kiemelt feladatként az éghajlatváltozással kapcsolatos teendőket emeli ki. Szorgalmazza az összes egyházi épület energetikai felülvizsgálatát, ami pedig a környezetvédelem és a pasztoráció találkozási pontjait illeti, a következőket említi: (1) A környezet iránti felelősség valójában egy evangéliumértelmezési modell és egy evangéliumhirdetési nyelvezet. (2) A környezet iránti felelős cselekvés valószínűleg a már köztünk élő következő generációk hitelességi mércéje lesz. (3) A társadalom szolgáltatója, a környezeti válság okozta gondok enyhítésére elvégzendő tennivalónk ugyanaz, amit maga Jézus is tett, ami eredendő hivatásunk is: közösségek létrehozása és működtetése (amit maga Jézus is tett). A lelkipásztorok el kell kezdenie a szemléletformálást a prédikációkon, felnőtt- és gyermekkatekézisen, szülőkkel való foglalkozáson és személyes példáján keresztül. A közösséggel együtt meg kell megkeresnie a helyzetben rejlő tipikus veszélyeket, és ki kell dolgozniuk az ártalomcsökkentés módszerét. Ezek után konkrét tennivaló megnevezése következik: (a) az egyházi közösségi infrastruktúrák környezetbarát módon való átalakítása, a szelektív hulladékgyűjtés, komposztálás; (b) az egyházközségi gyermek- és ifjúsági táborok témájaként (és mindjárt gyakorlataként is) a teremtés szeretetének, megőrzésének és védelmének beiktatása, ami a hitoktatásban is szerepelhet; (c) autóböjt, energiaböjt meghirdetése nagyböjti plébániai programként, (d) „telekocsirendszer” megszervezése, a tömegközlekedés előnyben részesítése; (e) „teremtésvédelmi referens”, munkacsoport az egyházközségben; (f) plébániai programokon, közösségi megnyilvánulásokban a környezettudatosság szempontjának érvényesítése; (g) keresztény „teremtésvédelmi klub” a plébánián, előadások, képzések, lelki napok, közös gondolkodás céljából; (h) helyi termelői-fogyasztói kör és/vagy piac.

A katolikus teremtésvédelmi honlap sokféle gyakorlati segítséget kínál. Zöld-böjt és Autóböjt címekkel ökoaszketikus nagyböjti programokat hirdet, prédikáció-vázlatokat kínál a már évek óta megrendezett ökumenikus Teremtés hetére.

Elvértve már a katolikus egyházban is akad „ökoplébániai” kezdeményezés. Például a murakeresztúri plébánia a tudatos és a környezetbarát életmódot igyekszik népszerűsíteni két településen is, és az ehhez kapcsolódó viselkedésmintákat bemutató kampányokat indít, ami szemléletformálást, tájékoztatást és képzést jelent. Interaktív foglalkozások, előadások, játékos vetélkedők, kézműves foglalkozások és más rendezvények révén, közösségi élményt kínálva kívánják megismertetni a felnőttekkel és a gyerekekkel egyaránt, hogy miként járulhatnak hozzá a globális környezeti fenntarthatósági célok

megvalósításához. Egy másik példa: a felsőzsolcai római katolikus plébánián megújuló erőforrást hasznosító, napkövető, napelemes és napkollektoros rendszerből álló energiaudvart létesítettek.

A katolikus Naphimnusz Teremtésvédelmi Közhasznú Egyesület a 2012-ben a Mária Rádióban teremtésvédelmi tematikus napot tartott, melyet az egyesület ügyvezető tikára Kükedi Zsolt szerkesztett, melyben egyebek mellett szóba került a magyar ferencesek természetvédelmi tevékenysége, a vidék újratemetése, az önfenntartó falu, a falusi élhető élet, az Élő Tisza program, az energetikai fenntarthatóság aktuális kérdései, az alkalmazkodó gyümölcsészet, végül pedig az egyházi teremtésvédelem.

Ökumenikus próbálkozások

2009 óta rendezik meg az őszi egyhetes rendezvénysorozatot, a Teremtés hetét, ökumenikus előkészítéssel működik, evangélikusok, katolikusok és az Ökumenikus Tanács tagegyházainak részvételével, a teremtett világ védelme ügyében. Egy cikkében a rendezvény egyik fő animátora, Gáncs Péter (2012) evangélikus püspök elmondta, hogy „még mindig némi gyanú árnyékolja be ezt a tiszta bibliai forrásból táplálkozó kezdeményezést. Ahogy a cím is utal erre: nem akarunk valamiféle új ünnepet kreálni és ráerőltetni gyülekezeteinkre, hiszen az igazi ünnepek mindig Isten ajándékaiból fakadnak. [...] A Teremtő iránti hálaadásunk mellé odakerül közös felelősségünk ügye a teremtett világ megőrzésében, védelmében. Az ökológiai krízis, amit a szó legszorosabb értelmében a bőrünkön érzünk, ami a levegőben van, nem csupán gazdasági, politikai kérdés, hanem komoly teológiai kihívás is. [...] Talán még van esély megállítani a lassan visszafordíthatatlanná váló dekadens folyamatokat és a fenyegető egyensúlyvesztést. De ehhez mindenképp a fejekben kell rendszerváltás, ha úgy tetszik: igazi metanoia, azaz megtérés. Olyan szemléletváltás, ami hétköznapi, gyakorlati életvezetésünket is radikálisan áthatja és megváltoztatja.”

Egy ökumenikus és diakóniai társadalmi szervezet, a Jézus Testvérei Ökumenikus Diakóniai Rend, mely az ígértetés mellett a föld sebeinek gyógyításával foglalkozik, már több, mint két évtizede megtartja – a világ összes környezetvédőjével együtt – a június 5-i környezetvédelmi világnapot, amelynek keresztényen tartalmát azzal fejezi ki, hogy a teremtés ünnepeként emlékezik meg róla. A konferenciával egybekötött rendezvény célja, hogy Isten ígéjének és ismeretterjesztő előadásoknak a segítségével felhívja a figyelmet az embernek és különösen a Krisztus-követőknek a földi élet védelme iránti felelősségére. Például a 2005-ös konferenciát *Környezetbarát menedzsment az egyházban* címmel rendezték meg. „Ha egyházszerkezeteink fizikai környezetvédelmi, környezetgazdálkodói tennivalóira tekintünk, többek között gondolhatunk az általuk birtokolt ingatlanokra és ingóságokra, amelyeknek az építése, használata jelentős hatást gyakorolhat a környezetre. Például megkérdezhetjük magunktól, hogy mennyire energiatakarékosan lehet üzemeltetni a régi és az újonnan épített egyházi épületeket; hogy az egyházi rendezvényeinken mennyi és milyen hulladék keletkezik; hogy az egyházi élethez szükséges közlekedést eléggé környezetbarát módon oldjuk-e meg, vagy hogy egyházi épületeink körül a téli síkosságmentesítéshez környezetbarát anyagot használunk-e.”, nyilatkozta a rend apátja és a konferencia elnöke (Biczó és Széchezy, 2005).

Jegyzetek

¹ Inkább egy, mint két százalékos.

² A Csipko-mozgalom keretében (jelentése: ölelés) falusi lakosok átöleltek egy-egy fát, a testükkel védve azt. (Ez először évszázadokkal ezelőtt történt meg. Ekkor a hatalom érdekét képviselő katonák sorra gyilkolták a fákat átölelő embereket, de végül is meghátráltak az emberek elszántsága előtt. 1973-ban, 1974-ben és 1983-ban az ipari terjeszkedés ellen léptek fel egyes indiai falvak lakói (*Gottlieb*, 1996).

³ „Azért teremtette Isten előbb az állatokat, és csak azután az embert, mert így figyelmeztette őt, hogy ügyeljen azokra, akik megelőzték őt a teremtés történetében” (Szanhedrin 38/a).

⁴ Kohelet Rabba 7, 12

⁵ A Tóra az ostromlott város gyümölcsfája kapcsán a szintén idézett Genézis 1, 28 szellemét követi: a természet értelme az ember szolgálata. A gyümölcsfa célja az, hogy ehezzünk róla, a többi fát pedig, hogy ostromzárat építhessünk.

⁶ Az úgynevezett hadiszokból.

⁷ „És azok az igazhitűek, akik költenek, nem pazarolnak, se nem fukarkodnak, hanem mértékkel költenek a kettő között.” (*Korán*, 25. szúra, 67. ája).

⁸ „Ha a Feltámadás napja egyikötök életében veszi kezdetét, és közben a kezében egy palánta van, ültesse el!”

⁹ Mohamed megtiltotta az állatokkal való kegyetlenkedést.

¹⁰ Mely sem nem materialista, sem nem nem-materialista.

¹¹ „A kereszténység nyugati formájában a világ valaha volt legantropocentrikusabb vallása [...] Megerősítést nyert az evilági spiritualitás monopóliuma, és elomlottak a természet kizsákmányolására vonatkozó régi tilalmak” (*White*, 2000, 32. o.).

¹² Például Észak-Burmban, vagy az angkori civilizáció Kambodzsában.

¹³ Descartes szembeállítja a res cogitans (a gondolkodó, szellemi létezőt) a res extensával (a kiterjedt anyagi létezővel), és szerinte csak az embernek van gondolkodó és érző lelke, az állatok pusztán anyagi gépek.

¹⁴ *Béke a Teremtő Istennel, béke az egész teremtett világgal* címmel

¹⁵ A frankfurti Sankt Georgen Filozófiai-Teológiai Főiskola dogmatika professzora.

¹⁶ European Christian Environmental Network.

¹⁷ G. Altner (1991), W. Berry (2005), R. Burggrave (1991), C. B. Dewitt (2005), P. Dobel (2005), J. J. Gielke (2005), R. Gottlieb (1992), J. F. Haugh (2005), J. van Klinken (1991), Z. Korinna (2009), E. Kroh (1991), S. H. Nasr (1996), G. Snyder (2000), J. de Tavernier (1991), L. Vischer (2001)

¹⁸ Farkas Péter, Juhász Nagy Pál, Lányi András, Takács Sánta András, Zsolnai László.

¹⁹ „Isten, te szereted mindazt, ami van, semmit sem utálsz abból, amit alkottál. Hogy is létezhetne bármi, ha te nem akarnád, és hogyan állhatna fenn, amit nem hívtál volna? Kimélsz mindent, mivel a tiéd, Uram, s az életet szereted (az életnek vagy a barátja). Romolhatatlan Lelked ott van mindenben.” (Bölcs 12, 24–27).

²⁰ Miszerint az emberen kívüli teremtmények az emberrel együtt sóhajtoznak a megváltásért.

²¹ „Isten mégiscsak átruhazza az emberre a gondoskodást az ökrökről és egyéb állatokról, hogy értelme erejében uralma alá rendelődjenek és hogy uralkodjék rajtuk, minek következtében tudhassa, hogy az őt engedelmesen szolgálók szükségleteiről miként gondoskodják.” (*Gánóczy*, 1991, 45. o.)

²² „Nem azt kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól.” (Jn 17,15).

²³ Mely szerint Krisztus magához ölelte a világot, ezért a kereszténység történetében máig felbukkanó világkerülő, világellenes, világtagadó irányzatok keresztényellenesek.

²⁴ „A természet sóvárogva várja Isten fiainak megnyilvánulását. A természet ugyanis mulandóságnak van alávetve. [...] Tudjuk ugyanis, hogy az egész természet együtt sóhajtozik és vajúdik mindmáig.” (Róm 19-22).

²⁵ Baji (1998) ennél is tovább megy, amikor az állítja, hogy a parasztság léte valóságosan is megváltási tétté vált, ugyanis a megmentő tudást az önkorlátozó, kényszerűen ökológikus és személyes, emberléptékű gazdálkodás tudását éppen Káin fiai hordozzák, vagyis a földművesek.

²⁶ „Eredj a hangyához, te rest, figyeljed, hogy mit tesz, és okulj.”

²⁷ A mozgalomnak több, legalább három gyökere van: az erőszakmentes-békemozgalmi, a közösségben más életmódot élni akaró, s a természet/környezetvédelmi.

²⁸ Ennek jegyében *Eco-Congregation Scotland Newsletter* címen folyóiratot adnak ki. Természetesen a világhálón is elérhetőek a programba eddig bekapcsolódott különböző nemzetek honlapjai és az ott folyó munkáról szóló beszámolók a www.ecocongregation.org linken. Már kapható a *Zöld Biblia (The Green Bible)*, ami újrahasznosított papírból készült, és 1000 db igevers, amely a teremtett világ védelmét támasztja alá, és erre ösztönöz, stilszerűen zölddel szedve.

²⁹ Botos Barbara környezetvédelmi szakember, Gyimóthy Géza környezetmérnök, Fekete Ágnes lelkész, Karsay Eszter lelkész, Kodácsy Tamás lelkész, Konkolyiné Bihari Zita klimatológus, Szabó Mária közgazdász, Szalay László Pál lelkész, Szűcs Boglárka

biológia-földrajz szakos tanár, Végh László fizikus, Viktor András környezeti nevelő.

³⁰ Akkor még esztergom-budapesti segédpüspök.

³¹ A 'relatív' jelző ez esetben arra utal, hogy bár az ember ontológiai, etikai és biológiai szempontból különbözik a természet nem emberi részétől, ugyanakkor egységet is alkot vele, mint minden létező köl-

csönös kapcsolódása a dolgok rendjében, vagyis a kozmoszban

³² A szerkesztők a körlevél munkálataiban is részt vevő Antal Z. László, Bakonyi Gábor zoológus és ökológus, Baritz Sarolta Laura OP domonkos rendi közgazdász, Berndt Mihály okleveles gépészmérnök, Lotz Tamás gépész- és gazdasági mérnök, Nemes Csaba meteorológus és a körlevél munkálataiban ugyancsak résztvevő Nobilis Márió.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás A TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0064 azonosító számmal ellátott „Az éghajlatváltozásból eredő időjárás szélsőségek regionális hatásai és a kárenyhítés lehetőségei a következő évtizedekben” elnevezésű projekt, „Az éghajlatváltozással kapcsola-

tos attitűd, mentalitás, történeti és kortárs alakzatok, A klímaváltozás okainak és következményeinek etikai szempontú vizsgálata és pedagógiai vonatkozásai” című alprojekt keretében zajlott.

Irodalomjegyzék

A klímaváltozás és a keresztények. (2012) *Református.hu*, 2012. 04. 28.

Altner, G. (1991): Teremtési közösség mint jogi közösség: Az új generációs szerződés. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.

Az egyházak hozzájárulása egy fenntartható Európához. Az Európai Keresztény Környezetvédelmi Hálózat felhívása. (2005) *Embertárs*, 3. sz. 267–276.

Baji Lázár Imre (1998): A bekerítési mozgalmak vége. *Ökotáj*, 18–19. sz.

Baji Lázár Imre (2008): Öko-platonista jegyzetek a kegyelem reményében *Ökotáj*, 39–40. sz. 31–46. o.

Bartha István (2000): Természettudomány és Isten Igéje. In: Fazakas Sándor (szerk.): *A teremtett világ megőrzése I. A keresztény hit és az ökológiai válság*. Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

Baritz Sarolta Laura (2010): Remény. A keresztény ökológiai etika végső értelme. *A Szív*.

Baritz Sarolta Laura és Fülel Dániel (2008, szerk.): „...Hogy művelje és őrizze meg” *Tanulmánygyűjtemény a környezettudatos gondolkodáshoz*. Szent István Társulat, Budapest.

Berry, Wendell (2005): A jó föld ajándéka. *Embertárs*, 3. sz. 203–246.

Békéfy Lajos (2012): *Mit tehetünk az öko-reformációért?* www.tollal.hu/kategoria/102/oldal/6

Béres Tamás (2002): A fenntartható fejlődés: életminőségi igényeink megsokszorozása vagy redukciója? In: Szabó Tibor, Bártfai Imre és Somlai János (szerk.): *Környezeti ártalmak és a légzőrendszer*.

Levegőtisztosítás Alapítvány, Hévíz. 59–64.

Béres Tamás (2004): Természeti környezet és kereszténység. In: Szab Lajos (szerk.): *Ablaknyitás*. Luther Kiadó. 267–285.

Béres Tamás (2005): Teológia és ökológia. *Embertárs*, 3. sz. 209–218.

Béres Tamás (2008a): Ószövetségi környezetismeret. *Evangélikus Élet*, 73. 4. sz.

Béres Tamás (2008b): Az Újszövetség útmutatása az élhető világról. *Evangélikus Élet*, 73. 6. sz.

Béres Tamás (2010a): Teremtéshit, megigazulás, fenntarthatóság. *Theologiai Szemle*, 53. sz. 33–36.

Béres Tamás (2010b): A teremtett világ megőrzésének etikája. *Egyházforum*, 25. 3. sz.

Biczó Dénes és Széchelyi Béla (2005): A teremtés ünnepe - a környezetbarát egyházért. - Beszélgetés a Jézus Testvérei Ökumenikus Diakóniai Rend apájtjával. *Evangélikus Élet*, 70. 25. sz.

Bíró Tamás (2010): Zsidó hagyomány és környezettudatosság. *Szombat*, június

Bolyki János (1999): *Teremtésvédelem*. Kálvin János Kiadó, Budapest.

Burggraeve, R. (1991): Felelősséggel egy „új égért és új földért”. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.

Carmody, C. (1983): *Ecology and religion*. Paulist Bell, New York.

- Dewitt, C. B. (2005): Ökológia és etika - Vallásos hit és az ökológia gyakorlati kapcsolata. *Embertárs*, 3. sz. 209–218.
- Dobel, P. (2005): A sáfárság a zsidó-keresztény természetfelfogásban. *Embertárs*, 3. sz. 233–238.
- Egy kreatív plébánia: uniós pályázatból valósít meg programokat. (2013) *Magyar Kurir*, 2013. 01. 28.
- Endreffy Zoltán (2001): Az ökológiai válság katolikus teológiai szempontból. In: Tenke Sándor (szerk.): *Ökológia és egyház*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest.
- Endreffy Zoltán (1999): „*hogy művelje és őrizze*” Líget Műhely Alapítvány, Budapest.
- Farkas Péter (2001) *A humánökológia alapjai*, Szent István Társulat, Budapest
- Fazakas Sándor (2000): A teremtett világ környezeti problémái - teológus szemmel. In: uő (szerk.): *A teremtett világ megőrzése I. A keresztyén hit és az ökológiai válság*. Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.
- Fazakas Sándor (2011): *A teremtett világ sóhajtozása és a megváltás ígérete*. www.meot/doukementumok
- Fáy Zoltán (2012): Szociális válság és teremtésvédelem. *Magyar Szemle*, 18. 3–4. sz.
- Fekete Károly (2000): Merre tart a világ? A globalizáció keresztyén szemmel. In: Fazakas Sándor (szerk.): *A teremtett világ megőrzése I. A keresztyén hit és az ökológiai válság*. Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.
- Felelősségünk a teremtett világért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a teremtett világ védelméről.* (2008) Szent István Társulat, Budapest.
- Gáncs Péter (2012): *Ünnepteretítés helyett teremtés-ünnepteretítés*. Reformatus.hu/mutat/7323
- Gánóczy Sándor (1991): A keresztyén teremtéstan ökológiai perspektívái. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.
- Gielke, J. K. (2005): Jézus helye a keresztyén környezeti etikában. *Embertárs*, 3. sz. 219–232.
- Gottlieb, R. (1996, szerk.): *This Sacred Earth. Religion, Nature, Environment*. Routledge, London – New York, NY.
- György Lajos (2000): *Vissza a kozmikus rendhez*. Föld Napja Alapítvány.
- Hallmann, M. O. (1992): Nietzsche környezetvédelmi etikája. *Ökotáj*, 1. sz.
- Harsányi Pál Ottó (1995) *Új ég, új föld felé. Ökoteológiai vázlat*. Róma
- Harsányi Pál Ottó (2008): Tájékozódás az öko-filozófiai irányzatok sokaságában és a keresztyén környezetetika kulcspontjai. In: Baritz Sarolta Laura és Fülepp Dániel (szerk.): *Tanulmánygyűjtemény a környezettudatos gondolkodáshoz*. Szent István Társulat, Budapest.
- Haight, J. F. (2005): Kereszténység és ökológia. *Embertárs*, 3. sz. 196–208.
- Nobilis Márió (szerk.): „...*Hogy művelje és őrizze meg*” *Teremtésvédelemről lelképásztoroknak, közösségeknek*. Szent István Társulat, Budapest.
- Jávor Benedek (2002): Egyház és ökológia I–II. *Napút*, 8. 9. sz.
- Jávor Benedek (2006a): Helyünk a teremtett világban. *Vigília*, 3. sz.
- Jávor Benedek (2006b): A kereszténység ökológiai küldetése. *Iustum Aequum Salutare*, 2. 1–2. sz. 45–52.
- Jávor Benedek és Szigeti László (2005): Műveljük és őrizzük a világot... Beszélgetés Jávor Benedekkel, a Védegyelet szövegírójével. In: *Ökológia és kereszténység*. *Embertárs*, 3. 3. sz.
- Juhász-Nagy Pál (1993): *Az eltűnő sokféleség*. Scientia Kiadó, Budapest.
- Klinken, J. van (1991): A zsinati folyamat harmadik pontja: Ökológia a teológia és a tapasztalati tudomány között. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.
- Korinna, Z. (2009) Biblia és környezetvédelem. *Pannonhalmi Szemle*, 4. sz.
- Kroh, E. (1991): Egy ökológiai etika alapjai és perspektívái – A jövő iránt érzett felelősség, mint a teológia kihívása. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.
- Kubiszyn Viktor (2011): Napkollektor a parókian – interjú Gáncs Péterrel. *Mindennapi*, 2011. 02. 02.
- Marjovszky Tibor (2000): És látta, hogy jó... In: Fazakas Sándor (szerk.): *A teremtett világ megőrzése I. A keresztyén hit és az ökológiai válság*. Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.
- Miller, E. (1989): *A crash Course on the New Age*. Baker Books House, Grund Rapid, Midlegon.
- Nacsinnák Gergely András (2003) Aszkézis. Ökológiai kérdések megjelenése a vallásokban. *Iskolakultúra*, 13. 3. sz. 33–46.
- Nasr, S. H. (1996): A természeti rend a különböző vallási világokban. In: uő: *Religion and the Order of Nature*. Oxford University Press, New York.
- Nemeshegyi Péter (2001): A teológia és az ökológia kapcsolódási pontjai. *Cédrus*, 10. sz.
- Nincs Ég Föld nélkül.* (1991) Ökológiai Információs Központ, Budapest.
- Orbán Szabolcs (2012): A katolikus ökológia néhány vonása. *Keresztyén Szó*, 23. 3. sz.
- Ökológia és kereszténység. (2005) *Embertárs*, 3. 3. sz.

- Passmore, Arthur (1974): *Man's responsibility for nature: ecological problems and Western traditions*. Duckworth, ...
- Reuss András (2005): Evolucionizmus - kreacionizmus és az etikai következmények. *Lelkipásztor*, 5. sz. 176–178.
- Rockefeller, S. és Elder, J. C. (1992, szerk.): *Lélek és természet. Miért vallási kérdés a természet?* Beacon Press, Boston, MA.
- Scharper, S. B. és Cunningham, H. (1993, szerk.): *The Green Bible*. Orbis Books, Leominster, Gracewing, Maryknoll, NY.
- Simonyi Gyula (1986): *Élettér és életmód kérdések*. bocs.hu/eletharm/harpert/sgy-eletter/htm
- Simonyi Gyula (1993): Remetenap és természetmisztika a táborban. *Réce füzetek*, 2. sz.
- Skolimowski, H. (1993): *A Sacred Place to Dwell: Living With Reverence Upon The Earth*. Element Books, Rockport, MA.
- Snyder, G. (2000) Minden élő falugyűlése. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest. 121–124.
- Sorg, J.-P. (2006): Kereszténység és ökológia- világvége? *Évangélie et Liberté*, 3. sz.
- Sz. G. (2012): Mi fán terem az ökoteológia? *Magyar Kurir*, 2012. 08. 07.
- Szalay László Pál (2012a): Első ökögyűlekezeti konferencia Magyarországon. *Ma &*, 12. 3–4. sz.
- Szalay László Pál (2012b): Ökoteológia pozicionálva. *Confessio*, 3. sz.
- Szalay László Pál (2012c): *Zöldhullám az egyházban*. www.kethano.drom
- Szilágyi Tamás és Sziládi Réka (2007): *Istenek ébredése. Az újjogányság vallástudományi vizsgálata*. JATE-Press, Szeged.
- Tavernier, J. de (1991): Az emberi, úgynevezett „profán” történelem, mint az üdv- és pusztulástörténet közege: „A világon kívül nincs üdvösség”. In: *Nincs Ég Föld nélkül*. Ökológiai Információs Központ, Budapest.
- Varga-Berta József (2005): Az ökocivilizáció teológiája. *Katekhón*, 3. sz.
- Varga-Berta József (2005): Az ökológikus lelkiség alapjai és időszerűsége. *Embertárs*, 3. sz. 209–218.
- Varga-Berta József (2005): Ökológiai válság és keresztény teológia. *Távlatok*, 67. sz.
- Varga-Berta József (2012): *Zöld kapuk*. EMF-Alapítvány.
- Victor András (2001): A társ-teremtő felelőssége. *Cédrus*, 9. sz.
- Vischer, L. (2001): Az egyház feladata az ökológia területén - avagy: Az egyház felelőssége a teremtésért. In: Tenke Sándor (szerk.): *Ökológia és egyház*. Károli Gáspár Egyetem, Budapest.
- Vitéz Gábor Miklós (2008): A teremtett világ csodálata. *Ládi körkép*, 6. 6. sz.
- White, L., Jr. (2000): Ökológiai válságunk történeti gyökerei. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság*. Osiris, Budapest. 27–35.
- Zsolnai László (2010, szerk.): *Boldogság és gazdagság. A buddhista közgazdaságtan eszméi*. Typotex Kiadó, Budapest.